

MAARİF SALNAMESLERİNE GÖRE; TRABZON VİLÂYETİ'NDE EĞİTİM VE ÖĞRETİM KURUMLARI

M. Emin YOLALICI*

I. OSMANLI DEVLETİ'NDE XIX. YÜZYILA KADAR EĞİTİM

Osmanlı Devleti XV. ve XVI. yüzyıllarda hem askerî yönden, hem ekomonik yönden, hem de diğer sahalarda Avrupa devletlerinden ve çağdaş İslâm devletlerinden daha güçlü bir durumda idi.

Yine bu dönemlerde Batı'daki yeni teknikleri Osmanlılar fazla bir zaman aralığı olmaksızın takip edebiliyorlardı. Özellikle gerek devlet olarak, gerek halk olarak ihtiyaç duyulan harp teknolojisini, madencilik, coğrafya ve haritacılık, tıp gibi konularda bu takip daha kuvvetle görülmektedir.

Osmanlı Devleti, Avrupa ile temasını XV. ve XVI. yüzyıllarda sürekli tutmuştur. Bu sayede Batı tekniğinin ihtiyaç duyulanlarını almada zorluk çekmemiştir. Yine ihtiyacı olan uzman, teknisyen, mühendisleri Avrupa'dan getirtmiş, bunlar sayesinde yerli elemanları yetiştirerek ülkenin her tarafına yaymıştır. Bu temas sonucunda Batı teknolojisi daha da geliştirilmiş, böylece Avrupa'ya ayak uydurmayı başarmıştır¹.

Ancak, Osmanlı Devleti'nde siyasî, askerî, ekonomik, ticarî, eğitim vb. alanlarda gerileme başladıktan sonra Avrupa'ya karşı üstünlüğü sona ermiştir. Osmanlılar bundan sonra da Batı ile temaslarını devam ettirmişlerdir. Nitekim bu amaçla Batı'dan tercümele-

---

* Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fak. Öğretim Üyesi.

1. Bu tür uygulamalara örnek olarak top ve ateşli silahları verebiliriz. Avrupa'dan alınan top ve diğer ateşli silahlar, Fatih, Yavuz ve Kanunî dönemlerinde geliştirilmiş ve Avrupa silahlarından daha üstün silahlar yapılmıştır.

yapılmış. Avrupa'ya giden Osmanlı elçileri Sefaretnâmeler hazırlamışlar, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında mühendishâneler açılmıştır.

Osmanlılar özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren Batı teknolojisinden faydalanma gereğini duymuşlardır. Ancak Batı bilimi ve teknolojisini bir bütün olarak ele almamışlar, araştırma ve deneye dayalı bir bilim anlayışı ve zihniyetini oluşturma yönüne gitmemişlerdir. Sadece pratik ihtiyaçları karşılama yönünde Batı'dan faydalanmışlardır². Bu sebeple bu teşebbüsler ise, Osmanlı Devleti'ni istenilen başarılı noktaya ulaştıramamıştır.

Osmanlılarda medrese denilen ve ilköğretimden yüksek öğretime kadar her dereceden tahsil veren eğitim sistemi de, XVII. yüzyıla kadar ülkenin ihtiyaçlarına cevap veriyordu. Bu okullardan kadı, din adamı, müderris, nâib ve tıp, astronomi, matematik, hâdis, tefsir, dalında bilginler yetişiyordu. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren diğer kurumlar gibi medreseler de bozulmaya başladı. Bünyesinden zamanla aklî bilimler çıkardı, sadece ezberciliğe dayalı ve skolâstik yapıda olan dinî bilimlere yer verdi, böylece de yeni değerler kazanmak yerine, eski değerlerini de kaybetti.

Osmanlılarda medresenin yanında diğer bir eğitim kurumu da Enderun idi. Bu okul sadece devlet adamı yetiştirmeye yönelik idi. Ayrıca devşirilen Hıristiyan çocukları burada okutuluyordu. Sonraları devşirme usulü kaldırılınca müslim çocukları bu okula alınmaya başladı. Enderun mektebi de zamanla gerilemiş ve medreseler gibi kapalı bir duruma gelmiştir.

Yine İmparatorluğun kuruluş döneminden beri var olan Mahalle mektepleri de denilen Sıbyan mektepleride çocuklara sadece okuma-yazma ile Kur'an ve din bilimlerini öğreten bir kurum olarak faaliyetini sürdürüyordu.

İşte bu tür okullar kuruluş ve yükseliş dönemlerinde hem süreklilik, hem de yenileşme açısından görevlerini yerine getirmişler, ancak XVII. yüzyıldan itibaren skolâstik bir yapıya bürünmüşlerdir. Kendilerinin dışındaki dünyaya gözlerini kapamışlar, toplumda yenileşmeyi temin edecek esas görevlerini yapamamışlardır³.

2. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", 150. Yılında Tanzimat, TTK. Yay., Ankara, 1992, s.338.

3. Hasan Ali Koçer, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923), MEB Yay., İstanbul, 1991, s.234.

II. XIX. YÜZYILDA EĞİTİMDE YENİLİKLER

Gözlem, araştırma, deney, tenkid gibi kavramlara yer vermeyen Osmanlı medreseleri, çağın ihtiyaçlarına göre eğitim ve öğretim veremiyorlardı. Avrupa'da bilimde, teknikte, eğitimde büyük yenilik hareketleri olurken, Osmanlı medreselerinde böyle bir yenilik hareketi görünmüyordu. Bilâkis medreseliler, padişah ve devlet adamlarının yapmak istedikleri yenilik hareketlerini engellemek için ellerinden gelen gayreti gösteriyorlardı.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında gerilediğini fark eden devlet adamları XVIII. yüzyıl başından itibaren bazı yenilik hareketlerine girişmek zorunda kaldılar. Özellikle bilimin yayılmasını kolaylaştıracak olan matbaanın 1727 yılında açılması ile Batılılaşma yolunda ilk adım atıldı. Ancak XVIII. yüzyılda devlet adamları geriliği genellikle askerî alanda gördüler ve bu sebeple de bu yüzyılda açılan okullar da askerî nitelikli oldu. Nitekim 1734'de Hendedehâne, 1773'de Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun, 1796'da da Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun gibi askerî çağdaş okullar açıldı.

XIX. yüzyılda ise genel olarak maarifte daha köklü, daha çağdaş, daha sürekli yenilikler yapılmıştır. Bu yeniliklerin başlangıcı II. Mahmud'la başlar. Padişah II. Mahmud, özellikle 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra, 1827'de Tıbbiye'yi, 1834'de de Harbiye'yi açmıştır. Daha sonra rüşdiye'ye eş değerde olan iki meslek okulunu hizmete sokmuştur. Sıbyan Mekteplerini ıslâh etme yönünde çabalar sarfetmiş, herkesin çocuklarını ilk mekteplere göndermesi için gayret göstermiştir.

II. Mahmud, maarif alanında yeniliğin lüzumuna inanmıştı. Medreselilerin tepkisine rağmen, Batı teknik, bilim ve düşüncesinin ülkeye girmesine inanmış ve bu yolda çabalarını devam ettirmiştir.

Özellikle Tanzimat'tan sonra ise modernleştirmede eğitim ön plânda tutulmuştur. Bu amaçla ilk olarak "Meclis-i Maarif-i Umûmiye", sonra da "Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti" kurulmuştur⁴. 1847'de açılmaya başlayan rüşdiyelerin sayısı zamanla artmıştır. Muallimîn okulları Türk maarif sistemine 1848 yılında girdi. 1869 yılında yayınlanan "Maarif-i Umûmiye Nizâmnamesi" ise eğitime daha çağdaş bir yapı vermiştir. Nitekim bundan sonra rüşdiyelerin

4. "Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti", 1857 yılında "Maarif-i Umûmiye Nezâreti"ne dönüştürüldü. Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, TTK. Yay., Ankara, 1991, s.16.

ve muallimînlerin sayıları artmış, yüksek öğretime öğrenci yetiştirmek üzere 1873'den sonra idadîler ve Sultanîler açılmaya başlamış, sibyan mektepleri zamanla iptidaî denilen çağdaş ilkokullara dönüştürülmüştür. Çeşitli sahalarda memur yetiştirmek amacı ile meslek okulları açılmıştır⁵. Ayrıca vilâyetlerde 1864'den itibaren "Vilâyet Maarif Meclisleri" kuruldu ve yine her vilâyette birer "Maarif Müdürü"nden oluşan Vilâyet Millî Eğitim Müdürlükleri tesis edildi⁶. Taşradaki eğitim işlerini malî yönden desteklemek amacı ile "Maarif Sandıkları" kurulmuştur.

Dârülfünûn'un Osmanlı Devleti'nde kurulması ise uzun bir zaman almıştır. Büyük çabalar sonucu, ancak sürekli işleyişi 1900 yılında olmuştur⁷.

Hiç şüphesiz modern nitelikli bu yeni okulların açılması halk üzerinde önemli etkiler yapmıştır. Tanzimat öncesine oranla büyük bir yenilik ve değişikliği ifade eden bu gelişme, sosyal yaşantıyı da olumlu yönde etkilemiş, öğrencilerin giyim-kuşamı, davranış biçimleri geniş kitlelerin ilgi ve takdirini kazanmıştır. Meselâ, çağdaş anlamdaki bu okullardan mezun olanlar, ülke genelinde öğretmenlik yapmaya veya diğer alanlarda çalışmaya başlamışlar, kent halkı,

5. Meslek okullarından bazılarının adları şöyledir: Ziraat Mektebi, Orman Mektebi, telgraf Memurları Mektebi, Maden Mektebi, Ticaret Mektebi, Fenn-i Mimarî Mektebi, Gümrük Darüttalimi, Mekteb-i Fünûn-u Maliye, Nümune Bağı ve Aşî Ameliyat Mektebi, Aşî Memurları Mektebi, Polis Dershânesi, Kız Sanayi Mektebi, Sanat Mektebi, Rüsûmât Memurları Mektebi, Polis Memurları Mektebi, Dişçi Mektebi, Maliye Memurları Mektebi, Kondüktör Mektebi, Belediye Memurları Mektebi, Kadastro Memurları Mektebi, Evkaf Memurları Mektebi, Tabib Muavinliği Mektebi, Demiryolu Memurları Mektebi. Hasan Ali Koçer, aynı eser, s.159 vd., 211 vd.

6. Trabzon'da nitekim bu tarihten sonra maarif idareleri kurulmuştur. 1316 (1898) yılında ise bu görevde Tevfik Bey bulunmaktadır. Vilâyet maarif idaresinde Maarif Müdürü'nden başka 1 Maarif Muhasebe Memuru, 1 Maarif Kâtibi, 1 Muhasebe Memuru Refiki, 1'de Maarif Sandık Emini bulunmaktadır. Maarif Salnâması 1316, s.1104; Maarif Salnâmesi 1321, s.598.

7. Dârülfünûn'u kurma girişimi 1845'de başlamıştır. Bunun için bir bina yapımına girişilmiş, bu bina 1846'da yapılmaya başlanmışsa da ancak 1865'de tamamlanabilmiştir. Hatta bina yapımı için "Dârülfünûn Ebniyesi" adı ile bir vergi çıkarılmıştır. B.A., Cevdet Maliye 2625; BA, Kepeci 5869, s.110. Dârülfünûn'u açma girişimi 1845'de başlamasına rağmen, resmî Dârülfünûn ancak 1862 yılı sonlarında açılabilmiştir. Bu açılan Dârülfünûn da ise sınıf sistemi yerine konferans sistemi uygulanmış ve bu sistem Mart 1865'de son bulmuştur. Tamamlanan Dârülfünûn binası ise önce Maliye, sonra Evkâf ve Şer'iyye Nezâretlerine, 1877 ve 1909 Meşrutiyet dönemlerinde de Meclis-i Mebusan'a tahsis edilmiştir.

İki yıla yakın süren ilk Dârülfünûn açma teşebbüsü, 1869 Nizâmnâmesi'nden sonra yeniden gündeme gelmiştir. Hatta bu nizâmnâme'de 51 madde ile en fazla Dârülfünûn'u ilgilendiren hükümler yer almıştır. Nitekim 1870 yılında Dârülfünûn yeniden açılmıştır. Dârülfünûn kütüphânesine, 3500 frank ödenerek Paris'ten kitaplar getirtilmiştir. Nizâmnâmede üç fakülteden oluşması öngörülen Dârülfünûn, maalesef açılırken fakülte düşünül-

medrese çıkışlı ulemanın yanısıra daha çağdaş bir insan tipi ile karşılaşmış, onlardan yeni şeyler öğrenmeye başlamıştır⁸.

III. 1869 MAARİF-İ UMÛMİYE NİZAMNÂMESİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Osmanlılarda bir taraftan çağdaş anlamda açılan okulların artması, diğer taraftan da yabancı devletlerin, Hıristiyanlara tanınan haklar konusunda (eğitim de dahil) baskıları, eğitim ve öğretim işlerinin yeniden düzenlenmesini, maarif teşkilâtında köklü bir islahat yapılmasını zorunlu kılmıştır. İşte bu amaçla 1869 yılında "Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi" yayınlanmıştır.

198 maddeden oluşan bu nizamnâmenin getirdiği yenilikler ve örgütlenmeler ana hatları ile şunlardır⁹:

1) Maarif-i Umûmiye Nezâreti: Daha önce kurulmuş olan bu nezâret, daha kapsamlı bir hale getirilmiştir.

2) Meclis-i Kebîr-i Maarif: Bu nizamnâme ile kurulması düşünülen bu meclis iki daireden oluşacaktı. Bunlardan İlmiye Dairesi, mektepler için kitaplar telif ve tercüme ettirmek, Avrupa okulları ile ilişki kurmak ve Türkçe'nin gelişmesini sağlamak görevlerini yürütecekti. İdarî daire ise mekteplere, Maarif Meclislerine, kütüphâne, müze ve matbaalara nezâret etmek, eğitimle ilgili plân, proje ve programları hazırlamak, eğitim personelinin yükselme ve cezalandırma işlerine bakmakla görevli idi.

3) Vilâyet Maarif Meclisleri: Bu meclisler, Maarif Nezâreti'nin vilâyetlerdeki şubeleri olarak faaliyet göstereceklerdi. Bu meclisin başkanı, yine yeni kurulacak olan Maarif Müdürü olacaktı. Dolayı-

meksizin, bütün talebelerin aynı dersleri görmesi esası getirilmiştir. Ancak zaten bu ikinci teşebbüs de başarısız olmuş ve 1870'de açılan Dârülfünûn 1873'de kapanmıştır. Bu ikinci teşebbüs sonunda Dârülfünûn'dan talebe mezun olup olmadığı da bilinmemektedir. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Dönemi'nde İstanbul'da Dârülfünûn Kurma Teşebbüsleri", 150. Yılında Tanzimat, TTK. Yay., Ankara, 1992, s.397-439.

Ancak Osmanlılarda Dârülfünûn dışında Yüksek Öğretim kurumlarının açılışı hem daha öncelere dayanır, hem de sürekli olma özelliklerini taşırlar. Bunlar askerî nitelikli Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun (1773), Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun (1796), Mekteb-i Tıbbiye (1827), Mekteb-i Harbiye (1834) ile sivil nitelikli Mülkiye Mektebi (1877), Hukuk Mektebi (1880), Hendese-i Mülkiye Mektebi (1884), Gülhâne Tababet Tatbikâtı Mektebi ve Seririyatı (1898) adlı yüksek okullardır. Hasan Ali Koçer, aynı eser, s.134 vd.

8. Musa Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, TTK. Yay., Ankara, 1991, s.289 vd.

9. Musa Çadırcı, aynı eser, s.287 vd.; B. Kodaman, aynı eser, s.22 vd.; H. A. Koçer aynı eser, s.82 vd.; Mahmud Cevad, Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı, İstanbul, 1338, s.469-509.

sıyla vilâyetlerde ilk defa olarak bir Maarif Müdürlüğü kuruluyordu.

4) Maarif Sandıkları: Eğitimle ilgili devlet bütçesinden ayrılan ödenek, ayrıca bağışlar, vakıf gelirleri gibi paralar bu sandıklarda toplanıp, harcama buraca yapılacaktı. Bu sandıklar her vilâyet, sancak ve kazalarda kurulacaktı.

5) Okul çeşitleri: Umûmî okullar, sıbyan mektepleri, rüşdiyeler, idadîler, sultanîler, darümuallimîn, darümuallimât ve Darülfünûn idi. Hususî okullar ise, müslim ve gayr-i müslim Osmanlı teb'ası ile ecnebilerin açtıkları özel okullardı.

6) Maaşlar: Muallim-i Evvel'e 800, Muallim-i Sâni'ye 500, Mubassır¹⁰'a, 250, Okul Hademesine 150 kuruş aylık ödenecekti.

7) Dersler: Her okul kademesi ve sınıflarında hangi derslerin okutulacağı tesbit edilmiştir.

8) Okulların nerelerde açılacağı: Her köy ve mahallede bir sıbyan mektebi, 500 haneli yerlerde rüşdiye, 1.000 haneli yerlerde idadî, vilâyet merkezlerinde sultanî, İstanbul'da kız ve erkek muallim mektepleri, ayrıca uygun yerlerde kız rüşdiyeleri açılması öngörü-lüyordu. Sıbyan ve rüşdiyeler müslim ve gayr-i müslimler için ayrı, yine kızlar için ayrı olacak, diğer okul çeşitleri ise karma olacaktı.

Bu nizamnâme, o sırada Maarif Nâzırı olan Saffet Paşa'nın gayretiyle hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. Saffet Paşa, Batı'yı görmüş, oradaki eğitim sistemini incelemiş ve bu sistemi ülkesi olan Türkiye'de uygulamayı düşünmüştür. İşte bu düşünce Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin hazırlanmasını sağlamıştır.

Nizamnâmede, sanat okullarının dışında maarifin her konusuna el atılmıştır. Bu nizamnâmenin, Türk maarifini bir bütün olarak ele alması, maarifi belli bir sisteme oturtmak istemesi, eğitimde belli kurallar getirmesi ve kanunlaştırması, en önemlisi de maarifte bu kadar geniş kapsamlı bir adım atılması ve maarifin devletin esas görevleri arasında olduğunun belirtilmesi açısından maarif tarihi-miz yönünden önemi büyüktür. Yine bu nizamnâmede eğitimde çağın icaplarını yerine getirme isteği açıkça görülmektedir.

10. Mubassır: Mekteplerde talebenin durumu ile yakından ilgilenen, düzenliği sağlayan kimse, gözetmen. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Lûgat, Ankara, 1962, s.789.

Ancak bu nizamnâmede belirtilen yenilikler, çeşitli sebeplerle istenilen şekilde gerçekleştirilememiştir. Rüşdiyelerin sayısı süratle artmamış, idadîlerin sayısı kısıtlı kalmış, Dârülfünûn ise tam anlamı ile 30 yıl sonra açılabilmiştir.

IV. TRABZON VİLÂYETİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1204 yılında Trabzon ve çevresinde kurulan Pontus Rum Devleti, Osmanlılar döneminde Fatih Sultan Mehmed tarafından 26 Ekim 1461 (21 Muharrem 866) tarihinde feth edilerek, Türk topraklarına katıldı.

Trabzon önceleri sancak olarak teşkilatlandırıldı. Hatta burası şehzade sancağı oldu. Meselâ ilk olarak II. Bayezid'in oğlu Selim buranın sancak beğliğine getirildi. Selim, 1487-1510 yılları arasında Trabzon Sancak Beyliği'nde bulunmuştur. Kanunî Sultan Süleyman da burada doğmuştur¹¹.

Kanunî Sultan Süleyman döneminde Trabzon eyalet haline getirildi. Bundan sonra da buranın önemi arttı. Ancak XVIII. yüzyılda Trabzon havalisinde birtakım derebeyler türemeye başladı. Bunlar kısa sürede ortadan kaldırıldı ise de, XIX. yüzyılda yeniden ortaya çıktılar. Hatta bu ayân denilen derebeyler, 1816'da Trabzon'u alarak yağmaladılar. Bunların isyanı zorlukla bastırıldı¹².

Trabzon eyâleti, XVII. yüzyılda 5 sancaktan ibaretti. 1846 yılında Osmanlı Devleti'nde 39 eyâlet vardı. Bunlardan biri de Trabzon eyâleti idi. Aynı yıllarda bu eyâlete bağlı sancaklar ise Şebinkarahisar, Canik, Maradit ve Batum'du¹³.

1863 yılında Osmanlı idarî teşkilâtında yapılan bir düzenleme ile eyâletler kaldırıldı ve bunların yerine vilâyetler kuruldu. Aynı yılki düzenleme ile Trabzon vilâyeti 4 livâdan oluşuyordu: 1) Merkez Trabzon sancağı (Giresun, Bulancak, Tirebolu, Of, Rize kazaları) 2) Canik sancağı (Samsun, Ünye, Çarşamba, Bafra kazaları) 3) Lazistan sancağı¹⁴ (Batum, Arhavi kazaları) 4)Gümüştane sancağı (Torul, Kelkit kazaları)¹⁵.

11. Şehabeddin Tekindağ, "Trabzon", İA, 12/1, s.463 vd.

12. Ş. Tekindağ, aynı madde, s.464 vd.

13. Mahmud Goloğlu, Trabzon Tarihi, Fetihden Kurtuluşa Kadar, Ankara, 1975, s.171.

14. Lazistan livâstı, Gönye Sancağı'nın adı 1267 (1850)'de Lazistan olarak değiştirilerek kurulmuştur. Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı, Ankara, 1988, s.126.

15. M. Goloğlu, aynı eser, s.180.

Daha sonraları idari taksimatta yine değişiklikler oldu. Meselâ 1876 yılında Canik Sancağı, Trabzon Vilâyeti'nden ayrılarak, müstakil mutasarrıflık idarî birimine çevrilmiştir. Ancak Canik, XIX. yüzyıl sonlarından itibaren yeniden Trabzon vilâyeti'ne bağlı bir sancak haline getirilmiştir¹⁶.

Trabzon şehrinde XVI. yüzyılda 10 müslüman, 14 de gayr-i müslim mahallesi bulunmaktadır. Gayr-i müslim mahallelerinden 10'u Rumlara, 1'i Ermenilere, 3'ü de Frenklere aittir. Ancak bu yüzyılın ikinci yarısından sonra müslüman mahalle sayısı 24'e çıkmıştır. Buna karşılık gayr-i müslim mahalle sayısı ise azalmıştır. Trabzon şehrinde 1836'da 28'i müslüman, 8'i hıristiyan olmak üzere 36 mahalle vardır. 1847'de ise bu sayı 30'a düşmüştür. Daha sonraları da mahalle sayısında değişiklikler oldu. Nitekim bu sayı 1870'de 32, 1881'de 36 idi¹⁷.

Trabzon'un nüfusu da zaman içerisinde değişmiştir. XVI. yüzyılda 705 müslüman, 614 Rum, 160 Ermeni ve 132 Frenk hanesi bulunmaktadır. Buna göre takriben şehrin nüfusu 8.000 civarındadır. XIX. yüzyıla gelindiğinde, 1847'de nüfus 33.000 idi. 1869'da bu nüfus 40.000'e, 1891'de 45.315'e yükselmiştir. XIX. yüzyılda Trabzon Sancağı'nın nüfusu ise, 1889 verilerine göre 447.700 olarak gösterilmişse de, Trabzon Vilâyet Salnâmesi'ne göre 1891 yılında da bu nüfus 1.004.690 olarak belirtilmiştir. Bunun 809.704'ü müslüman, 194.986'sı da gayr-i müslim idi¹⁸.

Trabzon, büyük bir ticaret yolunun denize açılan kapısı olarak daha ortaçağlarda önemli bir ticaret merkezi ve liman şehri idi. Bu önemini 1340'lardan sonra bir ara kaybetti ise de, Osmanlılar döneminde yeniden inkişâfa başladı. Osmanlı Devleti zamanında şehirde çeşitli sanayi kolları kuruldu. XIX. yüzyılda Trabzon'dan kara ve deniz yolu ile önemli ihracat ve ithalat yapıyordu. Bu yüzyılda Trabzon'da özellikle keten bezi, mum ve gemi yapımı gibi sanayi dalları gelişmişti. Halkın başlıca geçim kaynaklarından biri de balıkçılık idi.

16. M. Emin Yolalıcı, XIX. Yüzyılda Samsun'un Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 1991, s.12 vd.

17. Ş. Tekindağ, aynı madde, s.468 vd.

18. Ş. Tekindağ, aynı yer.

V. SALNÂMELER HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Sâlnâme Farsça sâl(yıl) ve nâme (mektup, kitap) kelimelerinden mürekkeptir. Türkçede "yıllık" kelimesi ile eş anlamlıdır¹⁹.

Salnâmeler, geçmiş yıllardaki mühim hadiseleri hülâsa eden ve ait olduğu yılın kurumları, hâl tercümeleri, gelir ve giderleri, ekonomik durum vs. gibi çeşitli konularda son durumu kısaca bildiren eserlerdir. Ayrıca salnâmeler belli bir konu ve amaç ile de hazırlanabilir.

Salnâmeler resmî olarak devlet, nezâret ve vilâyet salnâmeleri olarak üç şekilde çıkmıştır.

Devlet salnâmesi ilk kez 1847 yılında "Salnâme-i Devlet-i Aliye-yi Osmaniye" adı ile çıkarılmıştır. Bundan sonra da her yıl giderek kapsamını genişletmiş ve imparatorluğun yıkılışına kadar 68 adet yayınlanmıştır²⁰.

İlk vilâyet salnâmeleri ise 1865 yılında çıkmaya başlamıştır. İlk çıkanlar Trabzon²¹, Diyarbakır, Konya, Hüdâvendigâr gibi merkezlerde çıkarılmıştır. Daha sonra diğer vilâyetlerde de salnâme yayınlanması usûlü başlamıştır.

Vilâyet salnâmeleri, Mektupçu'nun denetiminde, hükümetçe gönderilen örnekler göz önünde tutularak hazırlanmakta idi. Hatta bazı vilâyetlerde, idarecilerin özel çabası sonucunda titizlikle hazırlanan bu salnâmeler, birinci elden kaynak olma özelliklerini taşımaktadırlar.

Vilâyet salnâmeleri, ait oldukları vilâyetin yönetimi, ekonomik, yapısı, eğitim-öğretimi, coğrafyası, tarihi, nüfusu vs. gibi konuları kapsamaktadırlar. Ayrıca pazar, panayır yerleri, türbe ve tekeleri, camileri, resmî binaları, dükkanları, gezilecek-görülecek yerleri, madenleri, hangi meslek ve iş alanlarının olduğu, ormanları, avları, posta teşkilâtı gibi bilgiler de salnâmelerde bulunmaktadır. Özellikle son dönem vilâyet tarihleri için vilâyet salnâmeleri, vazgeçilmez bir kaynak niteliğindedirler.

Yine resmî olarak 7 nezâretçe çıkarılan Nezâret Salnâmeleri vardır. Bu salnâmelerden biri de Maarif Nezâreti Salnâmesi'dir. Bir

19. "Salnâme", İA, 10, s.134.

20. M. Çadircı, aynı eser, s.293; "Salnâme", İA, aynı yer.

21. Trabzon Vilâyet Salnâmesi en eski tarihli olup, ilk tabı 1282 (1865) tarihlidir. Trabzon salnâmeleri 24 adet çıkarılmıştır. "Salnâme", İA, 10, s.135.

salnâme, 1316-1321 tarihleri arasında 6 defa tertip edilmiştir²². Maarif Nezâreti Salnâmelerinde tarihçe, Maarif Nazırları, teşkilât, memurlar, öğretmenler, okullar, matbaalar, gazeteler gibi maarifle ilgili çeşitli bilgiler bulunmaktadır.

Ayrıca Osmanlı Devleti'nde 1288 (1871) tarihinden itibaren hususî salnâmeler yayınlanmaya başlamıştır. İlk hususî salnâme, Ali Suâvî tarafından çıkarılan "Türkiye" adlı salnâme olup, Paris'te basılmıştır. Hususî salnâmeler, daha ziyade "Almanak" vasfında olurdu²³.

VI. TRABZON VİLÂYETİ'NDE MEDRESELER

Osmanlı Devleti'nde medreseler zamanla gelişerek İmparatorluğun yönetici aydın kitlesini yetiştirecek bir seviyeye ulaşmıştır. Ancak, XVI. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, medrese öğretimi, yükseliş dönemindeki dinamikliğini yitirmiştir. Çökmekte olan diğer kurumlar gibi medreseler de hayattan kopmuş, daha ziyade dinî bilgiler veren, kapalı, dinamik olmayan, hatta birer hurafe yuvası haline gelmişlerdir.

III. Selim döneminde, medreselerin ıslâhı yönünde bazı girişimler olmuş, fakat ulemânın ve medreselilerin tepkisi yüzünden bu girişimden olumlu bir sonuç alınamamıştır. Yine II. Mahmud da, eğitim ve öğretimde önemli düzenlemelere girişmişse de, medreselere dokunmamış ve onları kendi kaderine terk etmiştir.

Genellikle zengin veya bazı devlet adamları tarafından kurulan vakıfların gelirleriyle varlıklarını sürdüren medreselerin, şehir halkı için ayrıca maddî bir yük getirmediği görülmektedir. Ancak, müderris ve medrese öğrencilerinin şehir hayatında değişik şekillerde etkin oldukları bir gerçektir. Özellikle hükümet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde medrese öğrencilerinin de huzursuzluk çıkardıkları, isyan edip halktan para aldıkları, soygunlar yaptıkları dönemler olmuştur. Her ne kadar XIX. yüzyılda bunlarla ilgili önemli bir olay görülmemektedir. Ancak, devletin bu tür olayların olmaması için gereken tedbirleri aldığı anlaşılmaktadır. Bu tedbirlerden biri de öğrencinin kaydı ve izni ile ilgilidir. Öğrenci kayıt yaptırırken

22. Nitekim 1316 (1898) tarihli tam adı "Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye"nin kapağında 1. defa tertip olunmuştur yazmaktadır. 1321 (1903) tarihli salnâmede ise 6. defa tertip olunmuştur ibaresi vardır. Ben, bu makaleyi hazırlarken bu iki tarihli Maarif Salnâmelerinden yararlandım.

23. "Salnâme", İA, 10, s.134 vd.

medresede görevli bir müderris kefil olurdu. Ayrıca öğrenci izinli veya başka bir sebeple oradan ayrılacağı zaman izin pusulası ve Mürûr Tezkeresi almak zorunda idi²⁴.

XIX. ve XX. yüzyıllarda Trabzon Vilâyeti genelinde çok sayıda medrese görülmektedir²⁵. Vilâyet dahilinde çağdaş mektepler yanında, varlığını tamamlasalar da medreseler yine eğitim ve öğretime devam etmektedirler.

Trabzon Vilâyeti livâ, kaza ve köylerinde bulunan medreselerin adları, mahalli, müderrisi, talebe sayısı ve medresenin bânisi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo: 1

Trabzon Vilayeti'nde Medreseler²⁶

	<u>Livâ</u>	<u>Kaza</u>	<u>Medresenin İsmi</u>	<u>Mahalli</u>	<u>Müderrisi</u>	<u>Talebe Sayısı</u>	<u>Bânisi</u>	
1.	Trabzon	Trabzon	İmâret	İmâret	Hafız Ahmed	125	-	
2.	"	"	Orta Hisar	Orta Hisar	Mehmed Pîr Ef.	110	-	
3.	"	"	Bazar Kapu	Bazar Kapu	Mehmed Ef.	70	-	
4.	"	"	İskender Paşa	Meydan-ı Şarkî	Tevfik Ef.	85	-	
5.	"	"	Hamza Paşa	Küçük İmâret	Mehmed Ef.	42	-	
6.	"	"	Zeytünlük	Zeytünlük	Hacı Mustafa Ef.	27	-	
7.	"	"	Çarşu	Çarşu	Seyfeddin Ef.	21	-	
8.	"	Ordu	Osman Paşa	Kasabada	Müftü Mehmed	211	Mustafa Ağa	
9.	"	"	Eski Pazar	"	Ömer Ef.	41	Ahali-i Karye	
10.	"	"	Mahmud	Gerce karyesi	Mustafa Ef.	58	"	
11.	"	"	Ali Beğ	Alibeğ karyesi	Şaban Ef.	51	"	
12.	"	"	Bayâdî	Bayâdî karyesi	Ali Ef.	35	"	
13.	"	"	Fındıklı	Fındıklı karyesi	Abdurrahman Ef.	57	"	
14.	"	Giresun	Sultan Selim	Kasaba	Müftü Ef.	61	Ali Ef.	
15.	"	"	Han Cami-i Şerifi	derûnunda	"	İbrahim Ef.	67	İbrahim Ef.
16.	"	"	"	"	İbrahim Fehmi	35	Ömer Paşa	
17.	"	"	"	"	Mehmed Ef.	25	Hacı Kapudan	
18.	"	Tirebolu	Hamam Mah.	"	Osman Ef.	71	Kethüda-zâde Ermin Ağa	
19.	"	"	Çarşu	"	Osman Ef.	22	"	

24. M. Çadırcı, aynı eser, s.97.

25. İlk Maarif Salnâmesi olan 1316 tarihli salnâmede medreseler yazılmamıştır. 1321 tarihli salnâmede ise bütün medrese adları yazılıdır.

26. Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye 1321, s.605-606.

20.	"	"	-	-	Mahmud Ef.	48	Ahali-i karye
21.	Trabzon	Görelî	Atik Medrese	Kasabada	Mustak Ef.	31	Ashab-i hayr
22.	"	"	Hamidiye	"	Hacı Salih	75	"
23.	"	"	Teşvikiye	Çavuşlu	Müftü İbrahim E.	57	"
24.	"	"	-	-	Halil Ef.	31	"
25.	"	"	Tevfik Hakkı	-	Said Ef.	25	İnâeten
26.	"	"	Darülhadis	Ege	Osman Ef.	97	"
27.	Canik	Canik	Hançerli	Hançerli	Abdullah Ef.	35	Abdullah Paşa
28.	"	"	Sadibeğ	Sadibeğ	Hasan Tahsin Ef.	41	Said Beğ
29.	"	"	Pazar	Pazar	Ahmed Necati	32	-
30.	"	Ünye.	Sadullah Beğ	Kasabada	Yusuf Bahri	271	Sadullah Beğ
31.	"	Çarşamba	Hazinedar-zâde	Çay Mah.	Ahmed Ef.	85	Süleyman Paşa
32.	"	"	Naimiye	"	Hacı İsmail Ef.	1107	Hacı Mahmud Naim Ef.
33.	"	"	Alibeğ	Orta Mah.	Ahmed Ef.	58	Sofu-zâde Hacı Hasan Ef.
34.	"	"	Tayyar Paşa	"	Durmuş Ef.	46	Tayyar Paşa
35.	"	"	Hamidiyye	"	Derviş Ef.	55	Hasan Kadioğlu
36.	"	"	Akpınar	Sarıca	Mehmed Ef.	15	Muhiddin Ef.
37.	"	"	Yusuf Zeyned	Penbe Mah.	Mahmud Ef.	66	İnâeten
38.	"	"	Tatarlı	Tatarlı	Bekir Ef.	17	"
39.	"	"	Yurd	Yurd	Halil Ef.	32	-
40.	"	"	Hisarcık	Hisarcık	Fehmi Ef.	52	İnâeten
41.	"	"	Eğri Kiraz	Karakaya	İbrahim Ef.	17	"
42.	"	"	Şeyh	Şeyh	Musa Ef.	16	"
43.	"	"	Abacalu	Abacalu	Zihni Ef.	19	"
44.	"	Fatsa	Yeni Mahalle	Bali ve Yeni Mahalle	Abdullah Hamid Ef.	75	Osman Paşa
45.	Canik	Bafra	-	Çarşu içi	Hacı Osman Ef.	51	Hacı
46.	"	"	Cami-i Kebîr	Cami-i Kebîr havalisinde	Ahmed Hamdi Ef.	49	-
47.	"	"	Haydariye	Rıza Camii	İbrahim Hilmi	45	Hacı Bekir Ef.
48.	"	"	Debbağhâne	Debbağhâne Camii havalisinde	Mahmud Faik Efendi	21	-
49.	"	"	Teke	Teke Karyesi	-	-	-
50.	Lazistan	Lazistan	Müftü	Kasabada	Mehmed Kâmil Efendi	71	Hacı Süleyman Ef.
51.	"	"	Altukulaç	"	İsmail Ef.	41	Hacı Ali Ef.
52.	"	"	Hacı Mehmed Ef.	"	Hafız Ahmed Ef.	31	Ali Kapudan
53.	"	"	Ali Kapudan	"	-	-	Hacı Hasan Ef.
54.	"	"	Müftü Hacı Hasan Ef.	"	Hacı Dursun Ef.	35	Kanunî Süleyman Han

55.	"	Hopa	Orta Hopa	Orta Hopa	Mustafa Sıdkı Ef.	52	İâneten
56.	"	"	Handık	Handık Karyesi	Zühdü Ef.	35	Ab-ı Islâhı Hacı Ali Ef.
57.	"	"	Çavuşlu	Çavuşlu	Mustafa Lütfi Ef.	25	Mustafa Lütfi Ef.
58.	"	"	Kise	Kise karyesi	Hasan Ef.	21	İâneten
59.	"	"	Âb	Âb-ı Islâh	-	-	-
60.	Gümüşhane		Gümüşhane Ulu Camii	Kasabada	Müftü Mehmed Ef.	17	Osman Paşa

Tablo 1'de görüldüğü üzere Trabzon Vilâyeti genelinde 1321 (1903) tarihinde 60 medrese bulunmaktadır. Bu medreselerin 26'sı Trabzon sancağı'nda, 23'ü Canik sancağı'nda, 10'u Lazistan sancağı'nda ve 1'i de Gümüşhane sancağı'nda görülmektedir. Medreselerin kazalara dağılımı ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2:

Medreselerin Kazalara Dağılımı (1903)

Livâ	Kaza	Medrese Sayısı
Trabzon	Trabzon	7
"	Ordu	6
"	Giresun	4
"	Tirebolu	3
"	Görece	6
Canik	Canik	3
"	Çarşamba	13
"	Bafra	5
"	Fatsa	1
"	Ünye	1
Lazistan	Lazistan	5
"	Hopa	5
Gümüşhâne	Gümüşhâne	1
TOPLAM		60

Tablo 2'de görüldüğü üzere kazalar içinde en fazla medrese Çarşamba kazasında görülmektedir.

Tablo 1'e göre her medresede sadece bir müderris görev yapmaktadır. Bir müderrisin o kadar öğrenci ile ilgilenmesi, hele Ünye

Sadullah Beğ Medresesi'nde 271, Ordu Osman Paşa Medresesi'nde 211 öğrenciyi okutması, onlara çeşitli bilgiler vermesini düşünmek mümkün değildir.

1903 salnâmesine göre Trabzon Vilâyeti genelinde 3.111 öğrenci medreselerde okumaktadır. Bu öğrencilerin kazalara dağılımı da aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3:

Medrese Öğrencilerinin Kazalara Dağılımı (1903)

Livâ	Kaza	Medrese Sayısı
Trabzon	Trabzon	480
"	Ordu	453
"	Giresun	188
"	Tirebolu	141
"	Görece	316
Canik	Canik	108
"	Çarşamba	585
"	Bafra	166
"	Fatsa	75
"	Ünye	271
Lazistan	Lazistan	178
"	Hopa	133
Gümüşhâne	Gümüşhâne	17
TOPLAM		3.111

Tablo 3'de görüldüğü üzere en fazla medrese öğrencisinin bulunduğu kaza Çarşamba kazasıdır. Bu kazada 13 medresede 585 öğrenci eğitim görmektedir. Daha sonra Trabzon ve Ordu kazaları ikinci ve üçüncü sırayı almaktadırlar. Ayrıca Ünye'de bulunan 271 medrese öğrencisinin tamamı da Tablo 1'de görüldüğü üzere tek bir medresede bulunmaktadır.

Tablo 1'e göre medreseler genellikle hayır sahipleri veya îâne, yani yardım yolu ile yapılmışlardır. Bu medreselerden 1'i padişah Kanunî Sultan Süleyman, 6'sı devlet hizmetinde bulunmuş büyük devlet adamları, geriye kalanlar da ya hayır sahipleri veya köy ve mahalle sakinleri tarafından inşâ ettirilmişlerdir. Özellikle köylerde bulunanların köy halkı tarafından yaptırıldığı görülmektedir. Mese-lâ 6 tanesinin bu şekilde olduğunu Tablo 1'de görmekteyiz. Medre-selerin bu şekilde hayır sahipleri, köy halkı veya îâne yolu ile yapıl-ması, bu okulların devlete bir yük getirmedigini, ancak devletin denetiminden de uzak olduğunu göstermektedir.

Tablo 1'den çıkardığımız bir sonuç da, kazalardaki bazı mahal-le ile bazı köylerin adlarının öğrenilmesidir. Nitekim Trabzon'da 7, Görele'de 2, Canik'de 3, Çarşamba'da 10, Fatsa'da 1, Bafra'da 3, Hopa'da 3 mahalle adı geçmektedir. Yine salnâmede Ordu'ya bağlı 4, Hopa'ya bağlı 2 köy adı yazılıdır. Bu mahalle ve köylerin bazı-larının adları bugün de halâ devam etmektedir.

VII. TRABZON VİLAYETİ'NDE SIBYAN MEKTEPLERİ VE İPTİDÂİLER

Osmanlı Devleti'nde ilköğretim kurumları sıbyan mektepleri idi. Bu eğitim kurumları da medreseler gibi Osmanlıların yükselme dönemlerinde iyi kaliteli iken, sonradan bozulmuş ve eğitim, ders, öğretim seviyesi bakımından düşmüştür.

XIX. yüzyıla gelindiğinde sıbyan mektepleri şehir, kaza ve köylerde, ya külliye içinde veya medrese ve cami köşelerinde veya ışksız, havasız, genellikle tek katlı, tek odalı taş binalarda varlıklarını sürdürüyorlardı²⁷.

"Mekteb-i Sıbyan", "Muallimhâne", "Mektephâne", "Mahalle Mektebi" gibi adlarla da anılan sıbyan mekteplerinin ne belli bir yönetmeliği, ne de herhangi bir makamca hazırlanan bir öğretim programı vardı. Bu mekteplerin yönetimi, kurucularının tesis ettikleri vakıflarca sağlanmaktaydı. Öğretmenleri ise, az çok medrese görmüş kimsler, cami imâm, müezzin ve kayyumları veya biraz tahsil görmüş, Kur'an hatmetmiş kadınlar idi²⁸.

27. Gönül Aksoy, Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme, İstanbul, 1968, s.153; M. Çadırcı, aynı eser, s.96.

28. M. Çadırcı, aynı yer; B. Kodaman, aynı eser, s.57 vd.

Bu okulların amacı müslüman çocuklarına okuma-yazma öğretmek, Kur'an-ı Kerîm-i ezberletmek ve bazı dinî bilgiler vermektir. Bu nedenle sıbyan okullarında Elifbâ, Kur'an, İlm-i Hâl, Tecvid, Türkçe Ahlâk Risaleleri, Türkçe, Hat gibi dersler okutuluyor ve ezberletiliyordu.

Müslüman olan herkes çocuğunu bu okullara gönderebilirdi. Çocuklar okula 4-5 yaşlarında iken Âmin Alayı ile başlardı. Pedagogik hiç bir kurala uymadan, bu küçük çocukların hafızaları zorlanarak ezberletilirdi. Öğretmen-öğrenci münasebetleri de dayak ve korkuya dayalı itaat ve saygı şeklinde idi²⁹.

Sıbyan mekteplerinin ıslâhı için ilk teşebbüs 1824 yılında başlamıştır. Bu yıl padişah II. Mahmud bir ferman yayınlarak herkesin çocuğunu sıbyan mekteplerine göndermesini istemişlerdir. Ayrıca İstanbul'da bu okullar mecburî hale getirilmiştir. 1838 yılında da hazırlanan bir raporda sıbyan mekteplerinin önemi belirtilmiş, burada dünyayı ilgilendiren derslerin de verilmesi istenmiştir. Ancak bu tür ıslâh teşebbüslerine rağmen bu okullarda istenilen başarılı sonuca ulaşamamıştır.

Tanzimat döneminde ise ilk olarak sıbyan mektepleri denilen mahalle mekteplerinin ıslâhı yönünde çabalara girişildi. İlk olarak, 1845 yılında kurulan "Meclis-i Muvakkat", sıbyan mekteplerinin ıslâhı yönünde bazı kararlar aldı. 1847'de de, sıbyan mekteplerinin programı, tahsil süreleri, disiplin durumları, dersleri ile ilgili bir talimatnâme yayınlandı. Bu talimatnâmeye göre, talebelere verilecek cezalar, 6 yaşını doldurup 7 yaşına basan her müslüman çocuğunun bu okullara gönderilmesinin mecburî olduğu, okulun tahsil süresinin 4 yıl olduğu, imtihanların 4. yıl sonunda yapılacağı belirtildi³⁰. Ancak bu talimatnâme de eksikliklerle dolu idi. Çünkü ne bu okullar için bir gelir düşünülmüş, ne hayata ve bu dünyaya uygun bir ders programı hazırlanmış, ne de bu okullara öğretmen yetiştirme meselesi ele alınmıştır. Bu sebeple de, bu okullarda eğitim ve öğretim yine eski usûllerle devam etmiştir.

Ancak 1869 "Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi"nin sıbyan mektepleri için getirdiği yenilikler şunlardır³¹:

29. M. Çadırcı, aynı eser, s.97; B. Kodaman, aynı eser, s.58.

30. H.A. Koçer, aynı ser, s.58 vd.

31. M. Cevad, aynı eser, s.473.

1. Her mahalle ve köyde en az birer sıbyan mektebi açılması.
2. Tahsil süresinin 4 yıl olması.
3. Tahsil yaşının erkeklerde 6-10, kızlarda 7-11 yaş olması. Nizamnâmeye göre dersler³²:

1. Dersler: Usûl-ü cedîde veçhile Elifbâ, Kur'an, Tecvid, Ahlâka Müteallik Risaleler, İlm-i Hâl, Yazı, Fenn-i Hesap, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Malûmat-ı Nâfia.

2. İmtihanlar köy ve mahalle ihtiyar meclisi huzurunda yapılmaktadır.

Bununla sıbyan mekteplerine ilk kez dinî dersler yanında dünyevî bilgiler veren dersler de konmuştur. Böylece dinî ve dünyevî dersler ve bilgiler arasında belli bir denge kurulmuştur.

Nizamnâmeye göre öğretmenlerle ilgili hükümler³³:

1. Hocaların Osmanlı teb'asından ve düralmuallimîn mezunu olması.

2. Nizamnâmeye uymayan hocaların cezalandırılması veya işten atılması.

Bu hükümler, artık medrese mezunu hocalardan bir şey beklenmediğini, ancak darülmüallimîn çıkışlı çağdaş öğretmenlere ümit bağlandığını göstermesi bakımından önemlidir.

Nizamnâmeye göre malî hükümler³⁴:

- Sıbyan mekteplerinin her türlü masrafları, inşâsı ve maaşlar köy ve mahalle halkı tarafından karşılanacaktır.

Bu malî hükümle, bu okulların malî yönü halka bırakılmıştır. Bu ise, mekteplerin yaygınlaşmasını önlemiştir.

1869 nizamnâmesi, ilköğretim konusunda önemli yenilikler getirmiştir. Ancak malî imkansızlıklar, yeterli çağdaş öğretmenin olmayışı, okulların yapım ve diğer masraflarının halka yüklenmesi,

32. M. Cevad, aynı eser, s.473 vd.

33. M. Cevad, aynı yer.

34. M. Cevad, aynı yer.

medreselerin tepkisi gibi sebeplerle istenilen sonuca ulaşlamamıştır.

1870'den sonra sıbyan mekteplerinin ıslâhı çabalarına hız verilmiştir. Hatta bu amaçla, sıbyan mektepleri dışında "iptidaî" denilen ve yeni usûlle öğretim yapan (ki bu okullara bu sebeple "Usûl-ü Cedîde" de denir) okullar açılmaya başlamıştır. İlk iptidaî okulu 1872 yılında İstanbul'da Nuriosmaniye camii külliyesi içinde açılmıştır.

1876 Kanun-u Esâsî'de ilköğretim mecburiyeti maddesi yer almıştır. Bundan sonra bir taraftan devlet iptidaî okulları açarken, diğer taraftan da sıbyan mektepleri Usûl-ü Cedîdeye dönüştürülmüştür. Ayrıca muallim okullarının sayısı artırılarak, sıbyan ve iptidaîlerin öğretmen ihtiyacı giderilmeye çalışılmıştır. Nitekim iptidaîlerin sayısı 1892-1893 öğretim yılında 3.057 iken, bu sayı 1905-1906 öğretim yılında 10.347'ye çıkmıştır³⁵.

Maarif salnâmelerinde sıbyan mektepleri ve iptidaîlerin adları ve sayıları verilmemiştir. Ancak gerek 1316 (1898), gerekse 1321 (1903) tarihli salnâmelerde, padişah II. Abdülhamid'in tahta çıkışından, ilgili salnâmelerin tarihine kadar geçen sürede yapılan okullar yazılmıştır. Buna göre Trabzon merkez kazada 1310, 1312, 1313 ve 1317 yıllarında 4, Giresun kazasında 1304 ve 1312'de 2, Gümüşhâne livâsına bağlı Kelkit kazasında 1312 yılında 3, Canik livâsına bağlı Çarşamba kazasında 1312'de 1, Terme kazasında 1312'de 1 ve Lazistan livâsına bağlı Hopa kazasında da 1311 yılında 1 adet iptidaî yapılmıştır. Bu iptidaîlerin hepsi de îâne yolu ile inşâ ettirilmiştir³⁶. Ancak 1905-1906 öğretim yılında Trabzon genelinde 528, Canik müstakil sancağında da 45 olmak üzere, toplam 573 iptidaî bulunduğu görülmektedir³⁷.

İlköğretimin geliştirilmesi için II. Meşrutiyet döneminde de çabalar sarfedilmiştir. Nitekim 1329 (1913) yılında "Tedrisât-ı İbtidaîye Kanun-u Muvakkat"ı adlı 101 maddeden oluşan bir kanun çıkarılmıştır. Bu kanun ile ilköğretim kuruluşları ana okulları, sıbyan okulları, iptidaîler, ev işleri ve sanat okullarına ayrılmıştır. Yine bu kanuna göre iptidaîler 6, sıbyan mektepleri 4 yıl olacak, her köy ve mahallede en az bir ilkokul açılacak, ilköğretim mecburi ve ücretsiz olacaktır³⁸.

35. B. Kodaman, aynı eser, s.86 vd.

36. Maarif Sal. 1316, s.116-117; Maarif Sal. 1321, s.609.

37. B. Kodaman, aynı eser, s.90.

38. H.A. Koçer, aynı eser, s.190 vd.

VIII. TRABZON VİLÂYETİNDE RÜŞDİYELER

Rüşdiyeler Osmanlılarda ilk zamanlarda ilkokul üstü hazırlık okulu, daha sonraları ise ortaokul karakterine sahip bir öğrenim kurumu olarak kabul edilmiştir.

İlk rüşdiye olarak 1838'de "Mekteb-i Maarif-i Adlî" ile 1839'da "Ulûm-u Edebiye" adlı okulları açılmıştır. Aslında bu iki okul, me-mur yetiştirmeye yönelik ilk mülkî okullardır.

Rüşdiye adı ile ilkokul 1847'de İstanbul'da açılmıştır. Ülke genelinde 1853'de rüşdiye sayısı 10'a, 1869'da ise Anadolu'da 58'e³⁹, imparatorluk genelinde 87⁴⁰ye yükselmiştir.

İlk kız rüşdiyesi de İstanbul'da 1858'de açıldı. Daha sonraları bu rüşdiye örnek alınarak diğer bazı vilâyetlerde de kız rüşdiyeleri açılmaya başladı⁴¹.

Rüşdiyeler 4 sınıflı olup, okunan dersler de Arapça Sarf ve Nahiv, İmlâ, Türkçe Okuma-Yazma, Farsça, Kur'an Okuma, Tarih, Hesap ve Coğrafya idi. 1867 yılında ise Kavaid-i Osmanî, Hendese ve Münşeat-ı Türkî dersleri konmuştur⁴².

1867 yılına kadar rüşdiyelere yalnız müslüman Osmanlı teb'asının çocukları alınmaktaydı. Bu tarihte ecnebilere karşı, eğitim alanında da Osmanlı teb'ası arasında eşitliği getirmek amacı ile, gayr-i müslim Osmanlı teb'asının çocuklarının da bu okullara alınması prensip olarak kabul edilmiştir. Ancak, bu okullara girişte Türkçe'den imtihana tâbi tutulmaları esası getirildi⁴³.

1869 yılında çıkarılan "Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi" rüşdiyeler konusunda da önemli hükümler getirmiştir. Nizamnâmenin 18.-26. maddeler arası rüşdiyelerle ilgilidir. Nizamnâmede rüşdiyeler ile ilgili olarak ana hatları ile şu hususlara yer verilmiştir⁴⁴:

1-500 haneden fazla olan yerleşim yerlerinde birer rüşdiye açılacaktır. Ayrıca vilâyetlerde birer kız rüşdiyesi tesis edilecektir.

39. M. Çadircı, aynı eser, s.285 vd.

40. Vilâyet genelindeki 87 rüşdiye sayısına İstanbul'daki rüşdiyeler dahil değildir. 1869 yılında İstanbul'da da 12-13 rüşdiye bulunmaktadır. B. Kodaman, aynı eser, s.92.

41. M. Çadircı, aynı eser, s.286.

42. M. Çadircı, aynı eser, s.287.

43. Ancak maarif salnâmelerindeki bilgilere göre, gayr-i müslim Osmanlı teb'ası ayrı okullar açma yoluna başvurmuşlardır.

44. M. Cevad, aynı eser, s.473 vd.

2- Rüşdiyelerin masrafları Maarif sandıklarınca karşılanacaktır.

3- Her rüşdiyeye 1 veya 2 muallim, 1 mubassır ve 1 hademe tayin edilecektir.

4- Öğrenim süresi 4 yıl olacaktır.

5- Rüşdiyeleri bitirenler imtihanla idadîlere kabul edilecektir.

6- Rüşdiyelerde Mebadî-i Ulûm-u Diniye, Lisan-ı Osmanî Kavaidi, İmlâ ve İnşâ, Kavaid-i Arabiye ve Farsiye, Tersim-i Hudud, İlm-i Hesap, Usûl-ü Defter, Mebadî-i Hendese, Tarih-i Umûmî, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Jimnastik, rüşdiyenin bulunduğu bölgede konuşulan ikinci dil, ticaret merkezlerinde ise isteyen talebeye son sınıfta Fransızca dersleri okutulacaktır.

İşte 1869 nizamnâmesi ile rüşdiyelere de gerekli önem verilmiştir. Nitekim bu nizamnâmenin yayınlanmasından sonra rüşdiye sayısı artmıştır. 1869'da ülke genelinde 100 civarında rüşdiye varken, 1876'da bu sayı 425'e ulaşmıştır⁴⁵. Aynı yıl rüşdiyelerdeki talebe sayısı ise 20.000 civarındadır⁴⁶.

1316 ve 1321 tarihli maarif salnâmelerinde Trabzon Vilâyetinde mevcut rüşdiyelerin nerelerde olduğu, inşâ tarihleri, muallim ve talebe sayıları belirtilmiştir. Bunlar Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo: 1

*Trabzon Vilâyeti'nde Medreseler*⁴⁷

Livâ	Kaza	Nahiye	Mektebin Derecesi	Muallim Sayısı		Talebe Sayısı	
				1316	1321	1316	1321
Trabzon	Trabzon	-	Kız Rüşdiyesi	2	4	67	81
"	"	-	Askerî Rüşdiye	10	10	297	282
"	Tirebolu	-	Rüşdiye	4	4	84	81
"	Görele	-	"	3	3	36	71
"	Akçaâbad	-	"	2	3	20	41
"	Atina ⁴⁸	-	"	2	(⁴⁹)	63	-

45. M. Çadırcı, aynı eser, s.289. Bu sayıya gayr-i müslimlerin açtığı rüşdiyeler dahil değildir.

46. B. Kodaman, aynı eser, s.95.

47. Maarif Sal. 1316, s.1106-1111; Maarif Sal. 1321, s.600-604.

48. Atina bugünkü "Pazar" ilçesidir. Yücel Özkaya, "XVII. Yüzyılda Trabzon'un Genel Durumu", Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986), Samsun, 1988, s.133.

49. 1321 salnâmesinde Atina Rüşdiyesi adı geçmemektedir.

"	Sürmene	-	"	-	1	-	85
"	Giresun	-	"	4	4	92	102
"	"	Akköy	"	1	1	68	32
"	Ordu	-	"	4	4	50	110
"	"	Bulaman	"	2	2	46	41
"	"	Habsamana ⁵⁰	"	2	2	28	35
"	"	Perşembe	"	2	2	48	51
Canik	Canik	-	Kız Rüşdiyesi	1	2	79	91
"	Bafra	-	"	-	2	-	97
"	"	-	Rüşdiye	2	3	64	109
"	Ünye	-	"	3	3	100	91
"	Çarşamba	-	"	4	3	60	91
"	Fatsa	-	"	3	3	62	89
"	Terme	-	Rüşdiye	-	2	-	45
"	Alaçam	-	"	-	2	-	45
Lazistan	Hoopa	-	"	1	1	41	65
"	"	Mepaveri	"	1	1	43	45
"	"	Arhavi	"	1	3	86	81
"	"	Viçe	"	2	2	30	41
"	Rize	-	"	4	4	79	85
Gümüşhâne	Gümüşhâne	-	"	4	4	67	65
"	Kelkit	-	"	-	2	-	31

Tablo 4'de görüldüğü üzere Trabzon vilâyeti genelinde 1316 (1898) yılında 23 adet rüşdiye varken, bu sayı 1321 (1903) yılında 27'ye çıkmıştır. 1316 yılı sonrasında Sürmene, Bafra Kız, Terme, Alaçam ve Kelkit Rüşdiyeleri açılmıştır. Ancak 1316'da açılan Atina Rüşdiyesi daha sonra kapatılmıştır. Bu toplam 27 rüşdiyeden 17 tanesi II. Abdülhamid döneminde yapılmıştır⁵¹.

Rüşdiyelerde muallim ve öğrenci sayıları zamanla artmıştır. En fazla muallim olan rüşdiye, Trabzon Askerî Rüşdiyesi olup, 10 muallim bulunmaktadır. Diğer rüşdiyelerde ise muallim sayısı 1 ilâ 4 arasında değişmektedir. Bu da gösteriyor ki, hem ders işlemede yeterli branş öğretmeni eksikliği bulunmakta, hem yeterli bilgi verilmemekte, hem de yine yeterli çağdaş öğretmen bulunmamaktadır. Bu durum da, rüşdiyelerden istenilen kaliteli ve çağdaş öğrencinin yetişmesini engellemektedir.

Yine vilâyet dahilindeki talebe sayısı da zamanla artmıştır. Vilâyet genelinde rüşdiyelerde okuyan öğrenci sayısı toplam olarak 1316 yılında 1.610, 1321 yılında ise 2.083'dür. 1316 yılında 64 öğretmen 1.610 talebeyi okuturken, yani öğretmene düşen öğrenci sayısı 25 iken, bu sayı 1321'de 27 öğrenci olmuştur. En fazla öğrencinin okuduğu rüşdiye, Trabzon'daki askerî rüşdiye olup, 1898'de 297, 1903'de de 282 öğrenci burada okumaktadır.

50. Habsamana nahiyesinin adı 1321 tarihli salnâmede "Haymana" olarak geçiyor. Maarif Sal. 1321, s.600. Demek ki bu tarihlerde adı değiştirilmiştir.

51. Maarif Sal. 1316, s.1116-117; Maarif Sal. 1321, s.609.

Trabzon Vilâyeti'nde yapılan rüşdiye binalarının hemen hemen tamamı iâne yolu, yani yardımlarla yaptırılmıştır. Nitekim II. Abdülhamid döneminde yaptırılan 17 rüşdiyenin îanı ile yaptırıldığına dair maarif salnâmelerinde bilgiler vardır⁵². Yani halkın yardımseverlik duygusu ve yavaş yavaş çağdaş bilime değer vermesi, çağdaş nitelikli sayılabilecek rüşdiye binalarının yapılmasında en önemli etken olmuştur. Ancak bu durumun diğer bir cephesi de, devletin hâlâ yine eğitime gerekli önemi vermediğini, çağdaş okulların çoğalması için gerekli malî desteği sağlamadığını göstermesidir.

Türkiye genelinde 1876'da 425 rüşdiye varken, 1906-1907 öğretim yılında bu sayı 619'a çıkmıştır. Toplam talebe sayısı da 40.000 civarına yükselmiştir. 1906-1907 öğretim yılında Trabzon Vilâyeti'nde de 29 rüşdiye bulunmaktadır⁵³ ki, bu durumda 1903 yılından sonra 2 rüşdiye daha açılmıştır. Ancak imparatorluğun büyüklüğüne göre ülke genelinde açılan gerek okul sayısı itibariyle, gerekse talebe sayısı itibariyle rüşdiyelerin miktarı yeterli değildir.

Rüşdiyelerden mezun olanların bir bölümü çeşitli kâlemlerde görev alırken, bir bölümünün de yüksek memur olabilmek için daha 1849'larda açılan "Darülmaarif"e girdiği görülmektedir. Yine rüşdiye mezunlarının alındığı ve bürokrat yetiştirmeye yönelik "Mekteb-i Mülkiye" de 1859 yılında öğretime başlamıştır⁵⁴.

Bu suretle, Tanzimatçılar döneminden başlanarak imparatorluğun son yıllarına kadar, yeni idare sistemini işletebilecek aydın memur tipinin yetiştirilmesi amacı ile başta rüşdiyeler olmak üzere, çağdaş okul tip ve sayıları artırılmaya çalışılmıştır.

IX. TRABZON VİLÂYETİ'NDE MUALLİMİN OKULU

Tanzimat öncesi dönemde, Osmanlılarda genel anlamda yegâne eğitim ve öğretim kurumu medreselerdi. Medreselerden kadı, bilgin, nâib yetiştiği gibi, müderris de yetişirdi. Müderrisler medreselerde öğretmenlik yaparlardı.

Sıbyan mekteplerinde de, medrese mezunu olanlar muallimlik yaptıkları gibi, cami imâm ve müezzinleri ile biraz eğitim görmüş kadınlar da öğretmenlik görevini üstlenirlerdi.

52. Maarif Sal. 1316, s.1116-1117; Maarif Sal. 1321, s.609.

53. B. Kodaman, aynı eser, s.104 vd.

54. Osman Nuri Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, C.1-2, İstanbul, 1977, s.449 ve 594.

Tanzimat sonrasında başta rüşdiyeler olmak üzere çağdaş yeni okulların açılması, sıbyan mekteplerinin ıslâhı düşüncesi, modern ve çağdaş öğretime olan ihtiyacı artırmıştır. Tanzimatçıların, modern eğitimin, medreselilerin öğretmen tayin edilmesiyle değil, yeni ve modern usûllere göre yetişmiş öğretmen temin etmekle mümkün olacağı fikrini benimsemeleri, muallimîn okullarının açılmasını sağlamıştır.

İşte bu gerçeklerle 1848 tarihinde İstanbul'da Çarşamba semtinde "Darülmualimîn" adı ile ilk öğretmen okulu açılmıştır⁵⁵.

1848'de açılan ilk darulmuallimînden sonra 1868 yılına kadar başka öğretmen okulu açılmadı. 1868 yılında yine İstanbul'da "Darülmualimîn-i Sıbyan" adı ile birinci öğretmen okulu açıldı. Bu okulun amacı, sıbyan mekteplerine çağdaş öğretmen yetiştirmekti. Bu suretle sıbyan mektepleri çağdaş bir hale getirilecek ve medreselilerin veya az bir eğitim görmüş kişilerin ellerinden kurtarılacaktı.

1869 "Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi"nde muallimînler için de hükümler yayınlanmıştır. Buna göre, İstanbul'da "Darülmualimîn-i Kebîr" açılması, yine İstanbul'da kız sıbyan mektepleri ile kız rüşdiyelerine bayan öğretmen yetiştirmek amacıyla bir "Darülmualimîmât" tesis edilmesi hükümleri yer alıyordu⁵⁶. Darülmualimîn-i Kebîr 3 şubeden oluşacaktı. Bunlar Sıbyan, Rüşdiye ve İdadî şubeleriydi. Nitekim daha önce açılan Darülmualimîn-i Sıbyan buraya bağlanarak, bu okulun Sıbyan şubesini oluşturdu. Okulun rüşdiye şubesi 1870'de, idadî şubesi de 1874'de açıldı. Okul 1912'de "Darülmualimîn-i Âliye" adını aldı ve yüksek okullardan sayıldı⁵⁷.

Yine 1869 nizamnâmesine göre 1870 yılında, "Darülmualimîmât" açıldı. Bu okul, sıbyan ve rüşdiye kız mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla tesis edilmiştir. Okulun sıbyan şubesi 2, rüşdiye şubesi de 3 yıl idi⁵⁸.

Gerek darulmuallimîn, gerekse darülmualimîmât okulları, 1870'lerden sonra diğer bazı vilâyet ve kazalarda da açılmaya başlanmıştır. Nitekim Trabzon'da da bir Darülmualimîn okulu 1882'de

55. 1868'de İstanbul'da "Darülmualimîn-i Sıbyan" açılınca, bu okulun adı "Darülmualimîn-i Rüşdi"ye çevrilmiştir. Abdülkadir Özcan, "Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi", 150. Yılında Tanzimat, TTK. Yay., Ankara, 1992, s.443 vd.

56. M. Cevad, aynı eser, s.481.

57. A. Özcan, aynı eser, s.452 vd.

58. A. Özcan, aynı eser, s.456 vd.

açılmıştır⁵⁹. Ancak büyük bir vilâyet olan Trabzon vilâyeti genelinde bu öğretmen okulu tek kalmıştır. Ayrıca bu okulda 1316 ve 1321 salnâmelerine göre bir tek muallim bulunmaktadır⁶⁰.

Darülmualimîn ve darülmualimâtların öğrenim süresine gelince; İstanbul "Darülmualimîn-i Kebîr" in sıbyan şubesi 2, rüşdiye ve idadî şubeleri 3 yıl idi. Taşralardaki darülmualimînlerin öğrenim süresi ise 2 yıl idi. Darülmualimâtlarda bu süre, sıbyan şubesinde 2, rüşdiye şubesinde 3 yıl olarak uygulanıyordu⁶¹.

Öğretmen yetiştiren bu okullarda dinî dersler yanında, lisan, Tarih, Coğrafya, Hesap, Hat, Türkçe, Cebir, Kimya gibi çağa uygun dersler okunuyordu. Ayrıca darülmualimâtlarda Dikiş, Nakış gibi kadınlara mahsus dersler de vardı⁶². Ancak bu derslerin tamamının bu okullarda okunması pek mümkün görünmemektedir. Nitekim Trabzon Darülmualimîn'inde görevli tek bir muallimle bu derslerin öğrencilere verilmesi güçtür. Ayrıca, öğretmen yetiştiren kurumların azlığı, diğer okul dereceleri gibi, darülmualimîn ve darülmualimâtların öğretmen ihtiyaçlarının karşılanmasını da zorlaştırmaktadır. Büyük bir ihtimalle okulların çoğunda görevli öğretmenler yine medrese kökenlidir⁶³.

Öğretmen okullarına halkın ilgisi zamanla artmıştır. Nitekim Trabzon Darülmualimîn'inde 1316 (1898) yılında 7 öğrenci varken, 1321 (1903)'de ise bu sayı 65'e çıkmıştır⁶⁴. Böylece halk, hem bu çağdaş okullara karşı ilgi göstermeye başlamış, hem de çocuğunu öğretmen yaparak onun geleceğini garanti altına almaya çalışmıştır.

Ülke genelinde 1880'lerden sonra öğretmen okullarının sayısı artmıştır. 1905-1906 öğretim yılında Osmanlı vilâyetlerinde bu sayı 32'ye ulaşmıştır⁶⁵. II. Meşrutiyet döneminde ise, ülke genelinde darülmualimîn ve darülmualimâtların sayısı 65'e yükselmiştir⁶⁶.

Ancak Osmanlı Devleti'nde açılan ve öğretmen yetiştirmeye mahsus bu okullar, ne kalite, ne müfredat, ne muallim, ne de öğren-

59. H.A. Koçer, aynı eser, s.148.

60. Maarif Sal. 1316, s.1106; Maarif Sal. 1321, s.600.

61. B. Kodaman, aynı eser, s.147 vd.

62. A. Özcan, aynı eser, aynı yer.

63. Nitekim maarif selnâmelerinde Trabzon Darülmualimîn'inde görevli tek muallim olan Abdullah Efendi'nin, Bursa Ruesi rütbesi vardır ki, dolayısıyla kendisi medrese mezunudur. Maarif Sal. 1321, s.600.

64. Maarif Sal. 1316, s.1106; Maarif Sal.1321, s.600.

65. B. Kodaman, aynı eser, s.153.

66. H.A. Koçer, aynı eser, s.205.

ci sayısı bakımından yeterli seviyede değildir. Özellikle bazı vilâyet ve sancaklardaki öğretmen okulları, bina ve öğretmen açısından öğretmen yetiştirmekten uzaktırlar. Çoklarında 1 veya 2 muallim görev yapmaktadır. Ancak, öğretmen okulları, Osmanlılar döneminde açılan diğer çağdaş okullardan daha olumlu sonuçlar vermiş ve devamlı olmuştur. Nitekim bu okullar, daha kaliteli ve kapsamlı bir şekilde Cumhuriyet dönemine intikâl etmişlerdir.

X. TRABZON VİLÂYETİNDE İDADÎ OKULLARI

Arapça "idadî" kökünden gelip, anlamı hazırlamak, geliştirmekdir. 1869 öncesinde bazı okulların hazırlık sınıflarına idadî denirdi. 1869 Nizamnâmesi ile "İdadî" bugünkü liseye denk bir orta öğretim kurumu olarak Osmanlı eğitim sisteminde yerini almıştır.

Rüşdiyelerin sayılarının artması, İstanbul'da bazı meslek okulu ve yüksek okulun açılması, rüşdiye üstü bir okulun kurulmasını zarrurî hale getirmiştir. Böylece hem eğitimi daha da geliştirmek, hem rüşdiye üstü ve yüksek okul altı bir öğretim kurumunu açmak, hem de müslim, gayr-i müslim bütün Osmanlı teb'ası çocuklarının eğitim göreceği bir okulun getireceği siyasî fayda idadîlerin açılmasında önemli bir etken olmuştur.

Nitekim 1869 tarihli "Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi" idadîlere de yer vermiş ve 33.-50. maddeler arasında bu okullar ve sultanîlerle ilgili hükümler yayınlanmıştır. İdadîler konusunda nizamnâmede ana hatları ile şu hükümler belirtilmiştir⁶⁷:

1- İdadîler, rüşdiyeleri bitirmiş müslim ve gayr-i müslim çocukları birlikte eğitim yapacakları kurumlardır.

2- 1.000 haneyi geçen yerlerde birer idadî açılacaktır.

3- Bu okulların yapım giderleri, diğer masrafları ve maaşlar Vilâyet Maarif Sandıkları'nca ödenecektir.

4- Öğretim süresi 3 yıl olacaktır.

5- Bu okullarda 6 muallim bulunacaktır.

6- İdadîlerde Türkçe Kitâbet ve İnşâ, Fransızca, Kavanîn-i Osmaniye, İlm-i Servet-i Milel, Mantık, Coğrafya, Tarih-i Umûmî, Cebir, Hesap, Usûl-ü Defter, İlm-i Mevâlid, Hendese ve İlm-i Me-sâha, Kimya, Hikmet-i Tabiiyye, Resim dersleri okutulacaktır.

67. M. Cevad, aynı eser, s.477.

1869 Nizamnâmesi ile idadîlerin açılması kararı alınmışsa da, uygulama sahasına ancak 1873 yılında geçilebilmiştir. Nitekim bu yıl, İstanbul'da bulunan "Darülmaarif" okulu idadîye çevrilmiştir. Vilâyetlerde ise 1875'den sonra açılmaya başlanmıştır⁶⁸.

Trabzon vilâyeti genelinde 2 adet idadî bulunmaktadır. Bunlardan biri Trabzon'da, diğeri de Canik'dedir. Gerek 1316, gerekse 1321 tarihli maarif salnâmelerinde her iki idadîde de okutulan dersler, muallimleri, görevlileri, talebe sayısı yazılmıştır. 1321 salnâmesine göre dersler ve muallim sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5:

*Trabzon Vilâyeti'nde İdadî Okulları*⁶⁹

Mektebin Adı	Muallim Sayısı	Okunan Dersler	
1. Trabzon İdadiyesi	14	Kavânin	Müsellesât
		İlm-i Servet	Tarih
		Usûl Defteri	Ahlâk
		Mevâlid	Edebiyat
		Kitâbet	Kozmoğrafya
		İlm-i Eşya	Fransızca
		Coğrafya	Kimya
		Fizik	Akâid
		Makine	Arabî
		Hesap	Fârisî
		Cebir	Türkçe
		Hendese	Hüsn-ü Hat
		Resim	Malumât-ı Sıhhiye
		Emtia-i Ticariye	
Malîmat-ı Ziraiyye			
2. Canik İdadiyesi	7	Fransızca	Malûmat-ı Ziraiyye
		Kitâbet	Ulûm-u Ahlâkiyye
		Cebir	Türkçe
		Arabî	Resim
		Fârisî	Coğrafya
		Tarih	Hüsn-ü Hat
		Hesap	Ulûm-u Diniyye
		Hendese	İlm-i Eşya
		Usûl Defteri	

68. H.A. Koçer, aynı eser, s.101; B. Kodaman, aynı eser, s.117 ve 485.

69. Maarif Salnâmesi 1321, s.598 vd.

Tablo 5'de görüldüğü üzere Trabzon idadiyesi, öğretmen ve ders sayısı bakımından daha güçlüdür. Trabzon idadiyesi'nde 14 muallim ve 28 ders bulunurken, Canik idadiyesi'nde 7 muallim ve 17 ders bulunmaktadır.

Ancak, tabloda görüldüğü gibi, idadîlerde gerek medrese, gerekse sıbyan ve rüşdiyelerden farklı olarak, tamamen sayılacak nitelikte çağdaş dersler okutulmaktadır. Cebir, Hesap, Hendese, Müsellesât (Trigonometri), İlm-i Servet, İlm-i Eşya, Fizik, Kimya vs. gibi dersler, o günün Osmanlısında yeni dersler sayılırdı. Böylece devlet, geri kalmışlığın teşhisini koymuş ve açılan idadîlerde çağa uygun müfredat yapma yoluna başvurmuştur. Hatta Trabzon İdadîyesi'nde, 1316'da olmayan, 1321'de görülen bir de Ticaret şubesi açılmıştır⁷⁰.

Yine maarif salnâmelerinde bu iki idadîde okuyan talebe sayıları da gösterilmiştir. Bu durum aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 6:

*İdadîlerde Okuyan Talebeler*⁷¹

Mektebin Adı	Öğretim Yılı	Salnâme Tarihi	Talebe Sayısı		
			Müslim	G. Müslim	Yekûn
Trabzon İdadîyesi	1313-1314	1316	192	7	199
" "	1318-1319	1321	296	14	310
Canik "	1313-1314	1316	102	4	106
" "	1318-1319	1321	146	3	149

Tablo 6'da görüldüğü üzere zaman içerisinde talebe sayısı artmıştır. Trabzon idadiyesi'nde 1313-1314 (1895-1896) öğretim yılında 199 talebe varken, 1318-1319 (1900-1901) öğretim yılında bu rakam 310'a çıkmıştır. Aynı şekilde Canik idadiyesi'nde de aynı dönemlerde 106 talebe, 149'a yükselmiştir.

Yine Tablo 6'ya göre az sayıda da olsa, bu okullarda gayri-müslim çocukları bulunmaktadır. Denebilir ki, müslim ve gayri-müslim çocuklarının birlikte oldukları ilk eğitim kurumu idadîlerdir. Dolayısıyla devletin Osmanlı teb'asını bir arada tutma, kaynaş-

70. Maarif Salnâmesi 1321, s.599.

71. Maarif Sal. 1316, s.1105-1106; Maarif Sal. 1321, s.599.

tırma çabalarının bir göstergesini bu eğitim kurumunda da görmekteyiz.

İdadîlerde öğretim süresi 3 yıl iken, bu durum 1892'de çıkarılan bir talimatnâme ile değiştirildi. İdadîler leylî, yani yatılı ve nehârî, yani gündüzlü olarak ikiye ayrıldı. Leylî idadîler 7 yıl olup, bunun ilk 3 yılı rüşdiye, son 4 yılı idadî olmuştur. Nehârî idadîler de 5 yıl olup, bunun da ilk 3 yılını rüşdiye, son 4 yılı idadî olmuştur. Nehârî idadîler de 5 yıl olup, bunun da ilk 3 yılı rüşdiye, son 2 yılı da idadî olarak tesbit edilmiştir⁷².

Leylî talebelerin bir kısmının ücretsiz, bir kısmının da ücretli olması, ücretsiz alınacak talebelerin fakir, kimsesiz ve terbiyeli olmaları, nehârî talebelerinin ise okul binasının kapasitesine göre alınması, sayılarında bir sınır olmaması 1892 talimatnâmesinde belirtilmiştir.

Maarif salnâmelerinde gördüğümüz kadarı ile Trabzon idadiyesi'nde okuyan talebelerin de bir kısmı leylî, bir kısmı da nehârî'dir. 1316 salnâmesinde leylî öğrencilerin sayısı 54, nehârî öğrencilerin sayısı da 145 olarak gösterilmektedir. Bu öğrencilerden leylî olanların 33'ü ücretli, 21'i de ücretsizdir⁷³. 1321 salnâmesinde ise leylî öğrencilerin sayısı 84 (bunların 66'sı ücretli, 18'i ücretsiz), nehârî öğrencilerin sayısı 226'dır⁷⁴. Canik idadiyesi'nde leylî ve nehârî ayırımı görülmemektedir. Ancak Canik idadiyesi, 5 yıllık nehârî idadîdir.

Trabzon vilâyeti dahilindeki bu iki idadîden en eski tarihli Trabzon idadiyesi'dir. Bu okulun açılış tarihi 1303 (1885) yılıdır. Kavak Meydanı Mahallesi'nde açılan Trabzon İdadî binası 700.000 kuruşa ve îâne yolu ile inşa ettirilmiştir⁷⁵. Canik idadiyesi ise, 1308 (1890) yılında açılmıştır⁷⁶.

Ülkede idadîlerin sayıları 1885'den sonra artmıştır. 1895-1896 öğretim yılında ülke genelinde 57 idadî bulunmaktadır. 1905-1906 yıllarında ise bu rakam 114'e çıkmıştır. Talebe sayısı da 20.000'e ulaşmıştır⁷⁷. II. Meşrutiyet sonrası da kız idadîlerinin açılmasına

72. B. Kodaman, aynı eser, s.126 vd.

73. Maarif Sal. 1316, s.1105.

74. Maarif Sal. 1321, s.599.

75. Maarif Sal. 1316, s.1116; Maarif Sal. 1321, s.609.

76. B. Kodaman, aynı eser, s.126.

77. B. Kodaman, aynı eser, s.125.

başlanmıştır. Nitekim ilk olarak 1909 yılında İstanbul'da Fransızlarla ortak olarak Osmanlı-Fransız Kız Sanayi Mektebi açılmıştır. 1913'de yine İstanbul'da Kız Muallim Mektebi öğretime başlamıştır. Bu mektebin rüşdiye ve idadî şubeleri bulunmaktadır⁷⁸.

Ancak imparatorluğun genişliği ve nüfusu göz önünde tutulursa açılan idadîlerin sayısı yetersizdir. Bunda da, yine idadî açımına geç başlanması, parasızlık, Düyûn-u Umûmiye'nin getirdiği yük, savaşlar, iç isyanlar, idaredeki istikrarsızlıklar gibi etkenler rol oynamıştır.

XI. TRABZON VİLÂYETİ'NDE GAYR-İ MÜSLİM OKULLARI

1869 "Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi" diğer eğitim alanlarında olduğu gibi, azınlıklarla ilgili olarak da hükümler getirmiştir. Nitekim bu nizamnâmenin 3., 18., 33. ve 42. maddelerinde azınlıkların belli şartlar altında özel okullar açabilmeleri veya bazı okullarda müslüman çocukları ile birlikte okuyabilmeleri esasları belirtilmiştir⁷⁹. 1876 Kanun-i Esasî'nin 15. ve 16. maddeleri de azınlıkların okul açmalarına izin veren hükümlerdi.

Böylece II. Meşrutiyet'e gelirken azınlıkların ve ecnebilerin kendilerine mahsus okulları vardı ve her geçen gün de bu sayı artıyordu. Ancak bu tür okullar, her türlü denetim ve teftiştan uzak idiler. Dolayısıyla azınlık okulları ile ecnebilerin açtıkları okullarda, ülke için zararlı bilgiler verilmekte, Osmanlı Devleti'ne düşman nesiller yetiştirilmekte idi. Devletin Osmanlı teb'ası altında bütün unsurları birleştirme istek ve arzusu gerçekleştirilemiyordu.

İşte 1908 Meşrutiyeti'nden sonra devlet bu konuya el attı. Maarif Nezâreti, azınlık ve ecnebi okullarının teftiş ve programlarını tanzim etmek, öğretmenlerini tayin etmek, Türkçe derslerini mecburî hale getirmek için faaliyete geçti. Ancak azınlıklar, gerek mezhep imtiyazlarına, gerekse kapitülasyonlara dayanarak bu tür uygulamaları kabule yanaşmadılar. Hükümetlerin teşebbüsleri patrikhâne, sefaretler ve azınlık mebusları kanalıyla baltalandı. Hatta bazı azınlık okullarına müfettişler sokulmadı. Meclisteki azınlık mebusları, kendi okullarının Osmanlı hükümeti tarafından teftişine izin vermeyeceklerini haykırdılar⁸⁰.

78. H.A. Koçer, aynı eser, s.196.

79. M. Cevad, aynı eser, s.473 vd.

80. H.A. Koçer, aynı eser, s.209 vd.

Trabzon vilâyeti genelinde gerek 1316 (1898), gerekse 1321 (1903) salnâmelerinde 31 adet gayr-i müslim mektebi bulunduğu görülmektedir. Bu mekteplerin nerede olduğu, adı, hangi cemaate ait bulunduğu, talebe sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 7:

Trabzon Vilâyeti'nde Gayr-i Müslim Mektepleri ⁸¹

	Livâ	Kaza	Mektebin Adı	Cemaati	Talebe Sayısı	
					Erkek	Kız
1.	Trabzon	Trabzon	Ermeni Katolik Mikitarist	Ermeni	110	-
2.	"	"	Mikitarist Kız Mektebi	Ermeni Katolik	80	-
3.	"	"	Lisan Mektebi	Ermeni	12	-
4.	"	"	Rum Mektebi	Ortodoks	110	-
5.	"	"	Ortodoks Mek.	"	-	80
6.	"	"	"	"	-	70
7.	"	"	"	"	-	110
8.	"	Giresun	Ermeni Mektebi	Ermeni Katolik	-	18
9.	"	"	Ortodoks Mektebi	Ortodoks	25	-
10.	"	"	"	"	28	-
11.	"	"	"	Rum	38	-
12.	"	"	"	"	45	-
13.	"	"	"	"	-	35
14.	"	"	"	"	27	-
15.	"	"	"	"	29	-
16.	"	"	"	"	55	-
17.	"	"	"	"	48	-
18.	"	"	"	"	41	-
19.	"	"	"	"	45	-
20.	"	"	"	"	32	-
21.	"	"	"	"	31	-
22.	"	"	"	"	39	-
23.	"	"	"	"	21	-
24.	"	"	"	"	28	-
25.	"	"	"	"	35	-
26.	"	"	"	"	-	18
27.	"	"	"	"	27	-
28.	"	"	"	"	31	-

81. Maarif Sal. 1316, s.1112-1113; Maarif Sal. 1321, s.607.

29.	"	"	"	"	39	-
30.	"	"	"	"	35	-
31.	Canik	Canik	Ermeni Katolik Mektebi	Ermeni	51	-

Tablo 7'de görülen 31 adet gayr-i müslim okulunun tamamı da rüşdiye derecesindedir. Bu okulların 23 adedi Giresun'da, 7 adedi Trabzon'da ve 1 adedi de Canik'de bulunmaktadır. Yine bu okulların 6'sı kız rüşdiyesi, 25'i de erkek rüşdiyesidir⁸². Trabzon vilayeti'nde bulunan gayr-i müslim okulların 26 tanesi Rumlara, 5 tanesi de Ermenilere aittir. Özellikle Giresun'da 23 adet okul olması, bu sancakta çok miktarda gayr-i müslim bulunduğunu göstermektedir. Rumlara ait okulların tamamı da Metropolidhâne'ye bağlıdır.

Tablo 7'ye göre okullarda okuyan öğrenci sayısı 1.393 olup (1321 tarihinde ise 1.606), bunlardan 331'i kız talebe, 1.062'si de erkek talebedir. Bu durum, gayr-i müslim azınlıkların kendi açtıkları okullara rağbet ettiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Yani, devletin din, dil, ırk ayırımı gözetmeksizin, bütün Osmanlı teb'asını, aynı okullarda okutma, bu yolla parçalanmayı önleme isteği ve arzusu bu suretle iflâs etmiş olmaktadır.

Trabzon vilâyeti'nde 2 adet de ecnebilere ait okul bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda bu okulların adı, hangi millete ait olduğu, derecesi, talebe sayısı, mektebin açılış ve ruhsat tarihi görülmektedir.

Tablo 8:

*Trabzon Vilâyeti'nde Ecnebi Mektepleri*⁸³

Mektebin Bulunduğu Yer	Mektebin Adı	Milleti	Derecesi	Talebe Sayısı	Açılış Tarihi	Ruhsat Tarihi
Trabzon	Sen Greguvar	Fransa	Rüşdi	137 ⁸⁴	1291	24 Nis. 1313
"	Mekteb-i Nasrî	İran	"	45	1300	1 Kanun-u Evvel 1313

Tablo 8'de görüldüğü üzere Trabzon vilâyeti'nde 2 adet ecnebilere ait okul vardır. Bu okulların 2'si de Trabzon merkez kazadadır.

82. Maarif Sal. 1316, aynı yer; Maarif Sal. 1321, aynı yer.

83. Maarif Sal. 1316, s.1114-1115; Maarif Sal. 1321, s.608.

84. 1321 tarihinde bu sayı 121'dir.

Okulların 1'i Fransa'ya, 1'i de İran'a aittir. Fransızlara ait rüşdiyede 137 öğrenci okumaktadır ki, bu durum Trabzon vilâyeti dahilinde çok sayıda Fransızın yaşadığını göstermektedir. Herhalde ticarî amaca yönelik bu yerleşim, Trabzon'un da ticarî faaliyetini artırdığını ortaya koymaktadır.

Azınlık okullarının teftiş ve denetimi II. Meşrutiyet'ten sonra da ele alınmışsa da, çeşitli sebeplerle uygulanamamıştır. Ancak, I. Dünya Harbi'nin çıkması ve ülkede sıkıyönetim ilân edilmesi üzerine azınlık okullarının teftişi konusu yeniden ele alınmıştır. Bu amaçla 1915 yılında "Mekâtib-i Husûsiye Talimatnâmesi" çıkarılmıştır. Buna göre, azınlık ve ecnebi okullarında Türkçe, Türkiye Tarihi ve Coğrafyası derslerinin Türkçe olarak ve Türk muallimlerinden okutulması mecburî tutulmuştur⁸⁵. Böylece azınlık ve ecnebi okulları da bir dereceye kadar devletin denetim ve gözetimi altına alınabilmiştir.

XII. TRABZON VİLÂYETİ'NDE KÜTÜPHÂNELER

Osmanlılarda kütüphâneler genellikle varlıklı kişiler veya devlet adamlarınca vakıf şeklinde kurulmuşlardır. Bu kütüphâne binaları da o kişilerce yapılmıştır. Kütüphâne bir memur görev yapmaktaydı. Ancak, bu kütüphânelerdeki kitapların bir kataloğu genellikle yoktu. Kitaplar da iyi bir şekilde korunmuyordu.

XIX. yüzyılın sonlarında, II. Abdülhamid'in emri ile kütüphânelerin tanzimine başlandı. Başta İstanbul olmak üzere, diğer şehir ve kazalardaki kütüphâneler tanzim ve tertip edilmeye çalışıldı. Bu kütüphânelerdeki kitapların fihristleri çıkarıldı⁸⁶.

Osmanlı Maarif Nezâreti Salnâmelerinde de kütüphânelerle ilgili bilgiler vardır. Bunlarda kütüphânenin nerede bulunduğu, kütüphânenin adı, bânisi, kitap sayısı gibi bilgiler bulunmaktadır.

Trabzon vilâyeti genelindeki kütüphânelerin adları ve diğer bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

85. H.A. Koçer, aynı eser, s.210.

86. "Kütüphâne", İA, 6, s.1127.

Tablo 9:

*Trabzon Vilâyeti'nde Kütüphaneler*⁸⁷

Livâ	Kaza	Kütüphanenin Adı	Mahalli Adı	Bânisi	Kitap Sayısı	Tesis Tarihi
1. Trabzon	Trabzon	Hatuniye Medresesi	İmaret M.	Hazinedar-zâde	444	1260
2. "	"	Ortahisar	Ortahisar	Saraç-zâde	611	1176
3. "	"	Fetevâhâne	"	Hazinedar-zâde Osman Paşa	451	1261
4. "	Giresun	Sultan Selim Camii	Sultan Selim Camii	Müderriş el-Hac İsmail Ef.	690	1131 ⁸⁸
5. Canik	Canik	Hazinedâr-zâde Abdullah Paşa	Hançerli Mah.	Abdullah Paşa	577	1132 ⁸⁹
6. "	Ünye	Hacı Mehmed Ağa	Kasabada	Hacı Mehmed Ağa	219	1267
7. -	Çarşamba	Hazinedar-zâde Süleyman P.	Çay Mah.	Süleyman Paşa	150	1227
8. Canik	Çarşamba	Naimiye	Çay Mah.	Hacı Mahmud	130	1303
9. "	"	Arnabud Ali	Orta Mh.	Sofî-zâde	335 ⁹⁰	1275
10. "	"	Mahmud Tay- yar Paşa	"	Tayyar Paşa	720 ⁹¹	1227
11. Lazistan	Rize	Altukulaç	Kasabada	Şeyh Hacı Ahmed Şemseddin	485	1300
12. Trabzon	Of	Hacı Ahmed	Çaykara karyesinde	Gümüştâneli merhum Hacı Ahmed Ef.	800	1282

Tablo 9'da görüldüğü gibi, Trabzon vilâyeti genelinde 12 kütüphane vardır. Bunlardan 5'i Trabzon sancağı'nda, 6'sı Canik sancağı'nda, 1'i de Lazistan sancağı'ndadır. Kütüphanelerden 11'i kaza merkezlerinde, 1'i ise Çaykara nahiyesindedir.

Vilâyet dahilindeki kütüphanelerin hepsi de özel kütüphanelerdir. Bu kütüphaneleri varlıklı kişiler veya büyük devlet adamları, ihtimal vakıf şeklinde yaptırmışlardır. Meselâ bunlardan Mahmud Tayyar Paşa, eski sadrazamlardan biridir. Yine büyük devlet adamları yetiştiren ve Canik sancağı'nın tanınmış ailelerinden olan Hazi-

87. Maarif Sal. 1316, s.1114-1115; Maarif Sal. 1321, s.608.

88. 1316 tarihli salnâmede 1311 tarihi yazılıdır.

89. 1316 tarihli salnâmede 1251 tarihi yazılıdır.

90. 1316 tarihli salnâmede 335 kitap yazılıdır.

91. 1316 tarihli salnâmede 320 kitap yazılıdır.

nedar-zâdelerden üç kişi 4 kütüphane tesis etmişlerdir. Bu sülaleden olan Süleyman Paşa, 1812-1818 yılları arasında Trabzon Valiliği yapmış ve Çarşamba'da bir kütüphane bırakmıştır⁹². Onun oğlu olup, Canik mutasarrıflığı da yapan Abdullah Paşa, Canik'de bir kütüphane kurmuştur⁹³. Hazinedar-zâde sülalesinden olup, Süleyman Paşa'nın diğer oğlu olan Osman Paşa ise, Trabzon Valisi olmuş⁹⁴, o da Trabzon'da 2 adet kütüphane vakfetmiştir.

Trabzon vilâyeti dahilinde bulunan 12 kütüphanede 1321 (1903) tarihinde toplam 5.612 muhtelif kitap bulunmaktadır. En fazla kitabın Çaykara nahiyesindeki Hacı Ahmed Kütüphanesi'nde olduğu görülmektedir.

Kütüphaneler içerisinde en eski tesis tarihli kütüphane Giresun'daki Sultan Selim Camii Kütüphanesi'dir. Tesis tarihi 1131 (1719)'dir. Canik'deki Hazinedar-zâde Abdullah Paşa Kütüphanesi de 1132 (1720) tarihinde tesis edilmiş olup, o da eski kütüphanelerdendir. En yeni kütüphane ise 1303 (1895) tarihli Çarşamba kazasındaki Naimiye Kütüphanesi'dir.

XIII. TRABZON VİLÂYETİ'NDE MATBAALAR

Osmanlı Devleti'nde ilk matbaa 1727'de kurulan Müteferrika Matbaası'dır. Daha sonra yine İstanbul'da Matbaa-i Âmire açılmıştır.

Tanzimat döneminde ise özellikle özel matbaalar çoğalmaya başlamıştır. Nitekim bu devirde Fen ile ilgili basılan Türkçe toplam 242 kitaptan 41 tanesi özel matbaalarda basılmıştır. Yine bu dönemde çağdaş batı eğitim kurumları ile askerî okullarda da matbaalar açılmıştır. Bunlar içinde Mekteb-i Tıbbiye, Mekteb-i Harbiye matbaalarını sayabiliriz⁹⁵.

Maarif salnâmelerinde Trabzon vilâyeti dahilinde bulunan resmî ve özel matbaalar da yazılıdır. Bu matbaaların nerede olduğu, adı, imtiyaz sahibi vs. gibi bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

92. M. Emin Yolalıcı, Samsun Eşrafından Hazinedar-zâde es-Seyyid Abdullah Paşa'nın Terekesi, Ondokuzmayıs Üni. Yay., Samsun, 1987, s.14 vd.

93. Abdullah Paşa'nın Canik'de kurduğu kütüphane Cumhuriyet dönemine kadar görevini sürdürmüştür. Ancak, 1929'da kütüphane, vârisleri tarafından dağıtılmış, 1930'da bazı yazma eserler bir heyet tarafından tesbit edilerek Samsun Gazi Kütüphanesi'ne devredilmiştir. M.E. Yolalıcı, aynı eser, s.15.

94. M.E. Yolalıcı, aynı eser, aynı yer.

95. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", 150. Yılında Tanzimat, s.377 vd.

Tablo 10:

Trabzon Vilâyeti'nde Matbaalar ⁹⁶

	Livâ	Kaza	Matbaanın	İmtiyaz Sahibi	Hangi lisanda eser tab' ettiği	Tesis Tarihi
1.	Trabzon	Trabzon	Vilâyet Matb.	Resmî	Türkçe	1282
2.	"	"	Şirâsî Mtb.	Şirâsî Dimitraki	Türkçe, Rumca, Ermenice	1304
3.	"	"	İsmail Hakkı	İsmail Hakkı Ef.	"	1299
4.	Canik	Canik	Hüseyin Mtb.	Hacı Hüseyin Ef.	Türkçe, Rumca, Fransızca	-

Görüldüğü üzere Trabzon vilâyeti dahilinde 4 matbaa bulunmaktadır. Bunlardan 3'ü Trabzon merkez kazada, 1'i de Canik merkez kazadadır. Trabzon'daki matbaalardan 2'si özel, 1'i de resmîdir. Özel matbaalardan biri bir Rum Osmanlı vatandaşına aittir. Canik'deki matbaa da özel olup, bu matbaanın o zamanki Hükümet Konağı karşısında olduğu salnâmelerde yazılıdır.

Taş ve hurufât nev'inden olan bu matbaalarda, resim de basılmadığı yine salnâmelerde kayıtlıdır. Vilâyet Matbaası Türkçe eser tab' ettiği halde, diğer özel matbaalar Türkçe yanında, Rumca, Ermenice, hatta Fransızca eserler tab' edebilmektedirler.

Vilâyetlerde devlet matbaalarının kurulması 1864'lerden sonra olmuştur. Bu yıl yapılan mülkî bir düzenleme ile, her vilâyet merkezinde bir matbaanın kurulması direktifi verilmiştir. Nitekim bu doğrultuda ilk olarak Tuna vilâyeti'nde, daha sonra da diğer vilâyetlerde "Vilâyet Matbaası" adı ile matbaalar kurulmuştur⁹⁷.

Vilâyet matbaalarında matbaa yönetimi, vâlilere bağlı bir müdür, muhabir, tercüman ve baskı-dizgi ustalarından oluşuyordu. Bu matbaalarda kırtasiye işleri, vilâyet salnâmeleri, vilâyet gazeteleri, takvimler ve çeşitli kitaplar basılırdı.

Böylece bir taraftan "Vilâyet Matbaaları"nın artması, diğer taraftan da özel matbaaların sayılarının çoğalması ile, hem şehir merkezlerinde yeni bir kurum ve iş alanı kurulmuş, hem de basılı eserler alanında yeni bir dönem başlamıştır.

96. Maarif Sal. 1316, s.1116-1117; Maarif Sal. 1321, s.608.

97. M. Çadircı, aynı eser, s.291 vd.

XIV. TRABZON VİLÂYETİ'NDE GAZETELER

Osmanlı Devleti'nde ilk Türkçe gazete "Takvim-i Vekâyi" adı ile 1831'de çıktı. Haftalık olan bu resmî gazete, bazı kesintilere uğramasına rağmen 1922 yılına kadar yayınlandı ve bu yıl adı "Resmî Gazete" oldu. Takvim-i Vekâyi aslen Türkçe basılmasına rağmen bazı sayıları, ayrı olarak Rumca, Ermenice, Arapça olarak da basıldı.

İlk özel gazete ise 1840 yılında çıkarıldı "Ceride-i Havadis"dir. 1850 yılına gelindiğinde İstanbul'da 16 gazete yayınlanmaktaydı. Özellikle 1864'den sonra ülke genelinde gazete ve dergilerin sayısı hızla arttı. Ancak, sansürün uygulanmaya geçişi ile II. Abdülhamid döneminde bu sayı azaldı. Fakat, yurt dışına giden gazeteci, yazar ve şairler bu görevlerini yurt dışında yaptılar. Bu dönemde yurt dışında, çeşitli dillerde 113 gazete ve dergi yayınlandı⁹⁸.

Osmanlı Devleti, 1867 yılından itibaren vilâyetlerde de resmî nitelikli vilâyet gazeteleri çıkarılması yönünde çaba sarfetmiştir. Nitekim bu doğrultuda İstanbul dışında ilk kez Erzurum'da 1867 yılında "Envar-ı Şarkıye", aynı yıl Bursa'da "Hüdâvendigâr" adları ile gazete yayınlanmaya başlamıştır. Bunları 1869'da Diyarbakır, İzmir, Trabzon ve Konya vilâyet gazeteleri takip etmiştir. 1876 yılına gelindiğinde İstanbul dışında, imparatorluk genelinde yayınlanan vilâyet gazetelerinin sayısı 22'ye ulaşmıştır⁹⁹.

Maarif salnâmelerine göre Trabzon'da çıkan vilâyet gazetesinin adı "Trabzon" idi. Bu gazete resmî bir gazete olup, Türkçe olarak yayınlanmaktaydı¹⁰⁰. Bu gazetenin de ilk çıkan vilâyet gazetelerinden olduğunu ve 1869 yılından itibaren yayına başladığını belirtmiştik.

Osmanlı hükümetlerinin gayreti ile çıkarılmaya başlayan vilâyet gazeteleri haftalık olmasına rağmen, devlet bu tür mahalli gazetelerin yayınlanması için önemli bir adım atmıştır. Kitlenin basın yolu ile eğitilmesi, kanun, yönetmelik ve emirlerin bu yolla halka duyurulması önemli bir olay idi.

Vilâyet gazetelerinde yer alan yazıların çoğu "Vilâyet Mektupçuları" tarafından kaleme alınıyordu. Ancak matbaa meclisleri de-

98. "Basın", Büyük Larousse, 3, s.1350.

99. M. Çadrcı, aynı eser, s.292.

100. Maarif Sal. 1316, s.1116; Maarif Sal. 1321, s.608.

nilen yazı işleri kurullarının da rolleri vardı. Gazetelerde kanun, yönetmelik, verilen ödüller, atanma emirleri, başarılan işler gibi konular yayınlanır, ayrıca az da olsa inceleme, araştırma ve tarihle ilgili yazılara da yer verilirdi. Gazetelerde yayınlanan bu tür yazılar genellikle imzasız olurdu¹⁰¹.

1908 II. Meşrutiyeti'nden sonra ülke genelinde özel gazete ve dergilerin yayım ve sayısı yeniden arttı. Hatta basını korumak, sansürü ortadan kaldırmak ve yeniden konmasını engellemek, meslek dayanışmasını sağlamak amacı ile 1908'de "Matbuat-ı Osmaniye Cemiyeti", 1917'de de "Osmanlı Matbuat Cemiyeti" adları ile gazeteciler cemiyetleri kuruldu.

XV. SONUÇ

Osmanlılarda XVIII. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve Tanzimat'la yoğunlaştırılan çağdaş eğitimi imparatorlukta kurma ve yerleştirme çabaları, Batı'nın üstünlüğünü esas alan bilim ve fen anlayışını Türk hayatına ikâme etme arzusunu taşımaktadır. Ancak bu arzu, Türk hayatının belirli alanlarına, o da kopya suretiyle iliştilmiştir.

Batılılaşma konusundaki bütün çabalara rağmen eğitim, eskinin köhneleşmiş kıymetleri ruhlarda yaşamayı devam ettirmiştir. Medreseler yine bozulmuş şekliyle varlıklarını sürdürmüşlerdir. Trabzon vilâyeti'nde de çok sayıda medrese, eğitim ve öğrenimini devam ettirmektedir. Çağa uygun olarak açılan iptidaîler, rüşdiyeler, idadîler, darülmualimînler, şeklen yeni iseler de ruhları itibarıyla eski sıbyan mektepleri ve medreselerden pek farklı değillerdir.

Yine XIX. yüzyıl başından 1848 yılına kadar, özellikle çağa uygun açılan okullarda ders verecek modern öğretmenler yetiştirilmeden, modern okullar açılmış, kanun ve tüzükler çıkarılmıştır. Meselâ, modern okul olarak görünen rüşdiyelerde eğitim, genellikle dinî bilgiler vermekten öteye geçememiştir. Çünkü bu okullarda öğretmenlik yapan muallimler çoğunlukla medrese çıkışlı idiler.

Hatta devlet daha 1848'lerde, rüşdiyeden başka modern bir okul, elde yetişmiş öğrenci ve öğretmen olmamasına rağmen, Darülfünûn açma girişiminde bulunmaktadır. Böylece eğitimde yapı-

101. M. Çadırcı, aynı eser, aynı yer.

lan bütün bu yenilik hareketleri daha başlangıcında akâmete uğramaktadır.

Yine 1869 yılına kadar eğitimde yapılan ıslâhat hareketleri parça parça olmuş, esaslı bir inceleme yapmaksızın eğitimde ıslâhatlara girişilmiştir. Ayrıca bu ıslâhatlar daha ziyade şahıslara bağlı kalmış, onlar görevlerinden inince bu yenilikler de onlarla birlikte önemini yitirmiştir.

1869'da çıkarılan "Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi" ile çeşitli modern eğitim kurumlarının açılması, esasları, amaçları, süreleri, müfredatları tesbit edilmiştir. Ancak hem bu nizamnâmede belirtilen yenilikler istenilen şekilde gerçekleştirilememiş ve uzun bir zaman almıştır, hem de yine bu nizamnâmede teknik öğretime yer verilmemiştir.

Osmanlı Devleti'nde XIX. ve XX. yüzyılda malî bozuklukların olması da eğitimin istenilen şekilde gelişmesini önlemiştir. Devlet bunun için bazı okulların yapımını halka yüklemiş, iâne yolu ile okulların yapılması yoluna başvurmuştur. Hatta, bu okulların maaş giderlerinin de halk tarafından karşılanması usûlünü getirmiştir.

1872 yılından itibaren, eğitimi geliştirmek amacı ile Osmanlı hükümetleri yeni eğitim vergileri çıkarmıştır. Bunlar öşrün öşrü (sonra bu vergi âşarın seb'i ve rub'u, daha sonra da öşrün %0.5'i olmuştur), bina ve emlâk vergileri idi. Bu vergilerden alınan hisse-i iâne eğitimde kullanılmıştır. Fakat, bu toplanan paraların çoğunun İstanbul için ayrılması, özellikle vilâyetlerde okulların gelişme ve çoğalmasını önlemiştir.

Yine Osmanlı Devleti'nin yıllık bütçeden maarife az ödenek ayırması da eğitimin gelişmesine engel olmuştur. Meselâ 1859 yılında 819.545.000 kuruş olan Osmanlı bütçesinden, 31.000.000 kuruş, yani %3.6 oranında eğitime ödenek ayrılmıştır. 1863-1864 yılı bütçesinde ise bu oran %0.3 idi¹⁰². 18.429.411 Osmanlı lirası tutarında olan 1897 Osmanlı bütçesinden, maarife ayrılan miktar da 50.000 Osmanlı lirası tutarındadır¹⁰³.

Bilgili devlet adamlarının eksikliği, çıkan savaş ve iç isyanların getirdiği ekonomik yük, modern öğretmen eksikliği, medreselilerin

102. E. İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", 150. Yılında Tanzimat, s.365.

103. B. Kodaman, aynı eser, s.162.

tepkisi, azınlıkların karşı koymaları ve güçlük çıkarmaları, idareciler arasında fikir birliğinin olmaması, sık sık Maarif nazırları'nın değişmesi ve hükümetlerdeki istikrarsızlık gibi sebepler de Osmanlılarda eğitimin istenilen şekilde gelişmesini önlemiştir.

Ancak bütün bu eksikliklere rağmen, bugün yaşayan pek çok eğitim kurumlarının temelleri XIX. yüzyılda artmıştır. Fakat bu okullar memur yetiştirmek amacıyla öteye gidememişlerdir. Yetersiz öğretmenler, kısıtlı vasıtalarla çağa uygun olarak nitelendirilen bu okullar, sistemsiz ve plânsız bir şekilde açılmışlardır. Bu sebeple de çağının ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek bir eğitim sistemi tam anlamıyla kurulamamıştır.